

CELUI QUI A LE MALHEUR DE SURVIVRE¹

Rechten van weduwes en weduwnaars in het Gent van de overgangstijd ancien régime – Belgische onafhankelijkheid

(archiefbronnenstudie van de huwelijkscontracten verleden
door de Gentse notaris F.P. Coussement)²

Els Vyncke

Inleiding

Toen de Gentse notaris Franciscus Petrus Coussement³ op 26 februari 1833 voor de laatste keer inademde, stond hij op de rand van de meest ingrijpende overgang van zijn bestaan. Nochtans had hij gedurende zijn professionele loopbaan heel wat overgangen meegemaakt. Het politieke landschap werd in zijn 55 jaren als notaris immers meerdere keren danig omgeploegd. Daarmee samenhangend was ook zijn werkveld, het recht, grondig getransformeerd. Zo heeft hij geen halve eeuw aan een stuk dezelfde uitleg kunnen geven aan aanstaande echtgenoten die wilden weten hoe de wet de langstlevende van hen zou beschermen.⁴

Het antwoord op die vraag wordt bepaald door het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Deze twee rechtstakken vormen samen het familiaal vermogensrecht.⁵ Aan het begin van de hier besproken overgangperiode was deze rechtstak geworteld in de Gentse samenleving zelf. Tot het einde van de 18e eeuw golden immers de op schrift gestelde plaatselijke gewoonten als rechtsbron.⁶ Deze beho-

¹ “*La mort ne rompt pas le lien des âmes, elle ne doit rien changer à la position pécuniaire de celui qui a le malheur de survivre*”, citaat uit F. Laurent, *Principes de droit civil*, IX, *Des successions*, Brussel, 1873, p. 184.

² Ik wil graag prof.dr. Georges Martyn bedanken, die dankzij zijn enorme kennis en aanstekelijk enthousiasme dit onderzoek mede mogelijk gemaakt heeft.

³ In dit artikel worden persoonsnamen in de officiële, Latijnse versie vermeld, tenzij er geen bron werd gevonden die deze officiële benaming gebruikt. Soms wordt de Franse, dagdagelijkse naam eveneens vermeld.

⁴ Er werd ervoor gekozen om in dit onderzoek de beschermingsmechanismes met hedendaagse terminologie te benoemen, omdat het duidelijker is om in het eigen denkkader te werken.

⁵ J. Monballyu, *Geschiedenis van het familierecht van de late middeleeuwen tot heden*, Leuven, 2006, p. 187.

⁶ J. Gilissen, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, pp. 537 en 630; G. Martyn en R. Opsommer, *Geschiedenis van de politiek en van het publiekrecht*, Brugge, 2008, p. 198.

mologeerde costumen⁷ bleven grotendeels in voege toen de Oostenrijkse keizer in 1795 definitief zijn heerschappij verloor en de Franse revolutionairen de Zuidelijke Nederlanden annexeerden.⁸ Aan de heerschappij van het Gentse recht kwam er pas een volledig en definitief einde wanneer Napoleon zijn Burgerlijk Wetboek invoerde en het oude recht alle rechtskracht ontnam.⁹ De nieuwe napoleontische regels waren in vergelijking met het oude lokale recht niet voordelig voor weduwes en weduwnaars.¹⁰ De pogingen onder Nederlands bewind om een nieuw burgerlijk wetboek in te voeren, draaiden op niets uit.¹¹ Zo bleef de napoleontische bescherming van langstlevende echtgenoten verder gelden, zelfs na de Belgische onafhankelijkheid van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Op een diepgaande hervorming van die wettelijke bescherming bleef het zelfs wachten tot 1976 – lang na de hier besproken overgangperiode dus.¹²

Dit wijzigend wetgevend kader beïnvloedde niet enkel de notariële praktijk tijdens de overgangperiode; het had ook een impact op het leven van alledag. Het vermogen van echtgenoten werd immers zowel tijdens het huwelijk als na de dood van de eerststervende van hen beheerst door het familiaal vermogensrecht. Bijgevolg ondervond iedereen die een echtgeno(o)t(e) verloor een directe impact van de aanpassing van hun rechten en plichten aan de maatschappijvisie van een nieuwe machthebber.

De Gentse bevolking was echter niet helemaal een “lijdend voorwerp” van de machthebber. Het was in Gent namelijk, volgens de gehomologeerde costumen van 1563, toegelaten om voorafgaand aan het huwelijk huwelijkse voorwaarden te bedingen en zo af te wijken van de wettelijke bepalingen.¹³ Ook in de eeuwen daarna is het voor aanstaande echtgenoten mogelijk gebleven om in een huwe-

⁷ De Gentse stedelijke costumen werden in 1563 gehomologeerd. In wat volgt zullen zij aangeduid worden als ‘Gehomologeerde costumen van Gent, tit. ..., art. ...’. Deze costumen zijn terug te vinden in A. E. Gheldolf (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume de la ville de Gand*, I, Brussel, 1868, pp. 1-167.

⁸ P. Godding, ‘Les contrats de mariage dans la première moitié du 19e siècle: fidélité à la coutume ou adoption sans réserve du Code Napoléon?’, *Revue belge d’histoire contemporaine*, 14 (1983), p. 102; D. Heirbaut, *Privaatrechtsgeschiedenis van de Romeinen tot heden*, Gent, 2005, p. 411.

⁹ Art. 7 van de invoeringswet van de *Code civil* van 30 ventôse jaar XII (21 maart 1804).

¹⁰ *Infra*, deel 3.

¹¹ D. Heirbaut, ‘Conclusions: Codification, a new beginning for the nation? The relationship of the Code civil to the old law and to nationalism’, in R. Beauthier, I. Rorive en J. Vanderlinden (eds.), *Le Code Napoléon, un ancêtre vénéré? Mélanges offerts à Jacques Vanderlinden*, Brussel, 2004, p. 330 (hierna: D. Heirbaut, ‘Conclusions: Codification, a new beginning for the nation?’).

¹² H. Casman en E. Alofs, ‘Het nieuw samengesteld gezin in het Belgisch familiaal vermogensrecht van 1804 tot nu: de wetgever heen en weer geslingerd tussen partner en kroost’, in D. De ruysscher en E. Alofs (eds.), *Het nieuw samengesteld gezin: recht en geschiedenis*, Antwerpen, 2013, pp. 96-97 (hierna: H. Casman en E. Alofs, ‘Het nieuw samengesteld gezin’).

¹³ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XX, art. 20.

lijkscontract afwijkende regelingen uit te werken, zolang ze binnen de krijtlijnen bleven die de wet uittekende.¹⁴

Deze huwelijkscontracten reveleren de mening van de verschijnende partijen over het destijds geldende recht. Een contractuele afwijking toont immers een soort ontevredenheid met de wettelijke regeling – minstens de wens om er niet aan onderworpen te zijn. Als er immers geen of slechts een onvolledig huwelijkscontract opgesteld werd, was de wettelijke regeling aanvullend van toepassing.¹⁵ Wanneer aanstaande echtgenoten dus een eigen regeling uitwerkten, betekende dit dat de wettelijke regels niet aan hun behoeften voldeden.

In dit onderzoek werden alle gearchiveerde¹⁶ huwelijkscontracten verleden door de Gentse notaris Franciscus Petrus Coussement onder de loep genomen. Bedoeling is af te toetsen hoe de (Gentse)¹⁷ bevolking in een contractuele bescherming van de langstlevende voorzag en in welke mate die zou kunnen beïnvloed geweest zijn door de (visie van de) wetgever. Indien deze conventionele bescherming immers op een betekenisvolle manier wijzigde in de loop van de besproken overgangperiode, zou dit kunnen wijzen op een verander(en)de mening van de bevolking over het recht dat op hen van toepassing was.

Er werd evenwel niet enkel uitgemaakt welke conventionele bescherming effectief in huwelijkscontracten ingesteld werd. Er werd ook nagegaan wat de wettelijke bescherming van langstlevende echtgenoten in de overgangstijd precies inhield en hoe deze evolueerde doorheen die periode. Daarna kon door middel van statistische analyses blootgelegd worden of de wijzigingen in het wetgevend kader een invloed kunnen gehad hebben op de bescherming die koppels zelf uittekenden in een huwelijkscontract. Teneinde deze resultaten te kaderen, werd ook onderzoek gevoerd naar notaris Franciscus Petrus Coussement en het Gentse notariaat.

De onderzoeksmethode inzake notaris Coussement, het Gents notariaat en de veranderingen op normatief vlak bestond uit een literatuur- en beperkte archiefbronnenstudie. Inzake de conventionele bescherming werd een empirische exploratieve studie gevoerd aan de hand van archiefbronnen.

Er werden voor deze empirische studie statistische toetsen losgelaten op alle gearchiveerde huwelijkscontracten die notaris Coussement verleed toen hij in

¹⁴ Art. 1387 j° 1394 van de *Code civil* van 1804; E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, III, *Het Oost-Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, p. 48.

¹⁵ J. Monballyu, *Geschiedenis van het familierecht. Van de late middeleeuwen tot heden*, Leuven, 2006, p. 203.

¹⁶ *Infra*, zie voetnoot 18 en 114.

¹⁷ Niet alle cliënten van notaris Coussement woonden in Gent. In de eerste deelpopulatie (hewelijkscontracten verleden tussen 1778 en 1796, zie hieronder) werd voor 11,2% van de vrouwen en 7,5% van de mannen een andere woonplaats dan Gent vermeld. In de tweede deelpopulatie (hewelijkscontracten verleden tussen 1803 en 1830, zie hieronder) was dit het geval voor 8,3% van de vrouwen en 15,9% van de mannen.

Gent standplaats had.¹⁸ In totaal zijn dit er 266, waarvan de eerste dateert van 9 juni 1778 en de laatste van 28 mei 1830.¹⁹ Deze bronnen werden zowel op formeel vlak als op inhoudelijk vlak geanalyseerd. Gegevens over de taal, de datering, aanduiding van het aanvullend recht, aanwezigheid en inhoud van beschermingstechnieken... werden verzameld en verwerkt.

Om een mogelijke evolutie qua conventionele bescherming te onderzoeken werden deze 266 praktijkbronnen opgedeeld in twee deelpopulaties. De eerste groep bevat de 134 huwelijkscontracten waarbij het costumier recht als aanvullend recht gold.²⁰ De tweede groep bestaat uit de 132 contracten die onder gelding van het napoleontisch recht tot stand kwamen.

Het is daarbij belangrijk om aan te stippen dat de statische resultaten slechts toelaten om voorlopige conclusies²¹ te trekken over de invloed van het normatief kader op de zelf ingestelde contractuele bescherming. De reden hiervoor is driedig. In de eerste plaats zijn de 266 onderzochte akten een fractie van alle Gentse huwelijkscontracten verleden in de overgangstijd. Ze vormen bijgevolg geen representatieve weergave ervan. Daarnaast is het ook niet duidelijk welk aandeel van de bevolking zonder huwelijkscontract trouwde en zo (onbewust) voor het wettelijk stelsel koos.²² Tot slot is het niet uit te sluiten dat wanneer koppels een huwelijkscontract sloten de inhoud daarvan (mede) bepaald werd door de notaris.

In wat volgt wordt eerst het Gentse kader van dit onderzoek geschetst. Hierbij wordt ingegaan op notaris Coussement (deel 1) en het Gentse notariaat in de overgangsperiode (deel 2). Daarna volgt de beschrijving van de bescherming die de langstlevende²³ tussen 1778 en 1830 in Gent kon genieten op grond van de normatieve bronnen en de praktijkbronnen, en hoe deze bescherming geëvolueerd is (deel 3). Tot slot worden conclusies getrokken (deel 4).

¹⁸ De akten die hij verleed met standplaats te Nevele zijn niet gearhiveerd (zie ook *infra*, voetnoot 114).

¹⁹ Rijksarchief Gent (hierna: RAG), *Modern Notariaat, Notaris M. Van Schoote*, stukken NOT653/8 t.e.m. 33.

²⁰ Hierbij werden ook de vier huwelijkscontracten gerekend die na de Franse annexatie van 1795 verleden werden. Enerzijds was het costumier recht nog grotendeels van toepassing en anderzijds verwezen deze huwelijkscontracten ook uitdrukkelijk naar de aanvullende werking van de costumiere bepalingen.

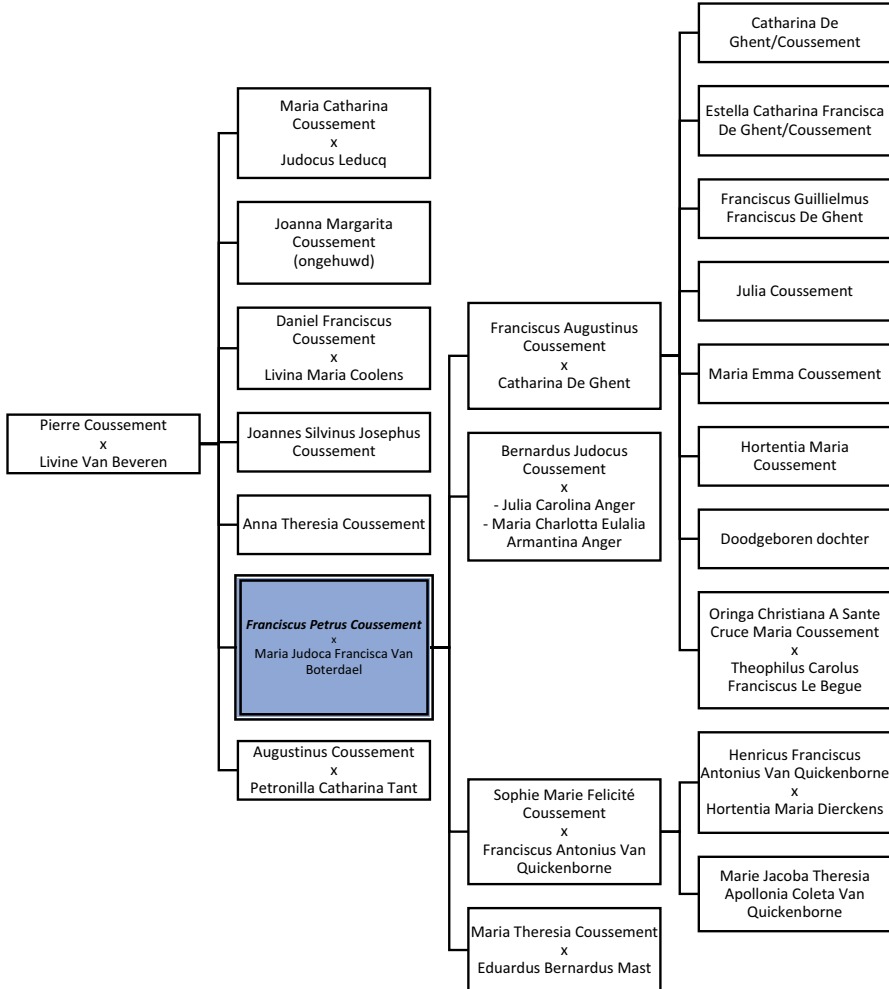
²¹ Er is met andere woorden verder onderzoek vereist vooraleer de uitspraken op basis van deze statistische analyses geëxtrapoleerd kunnen worden naar een grotere populatie. Onder andere Philippe Godding, Fred Stevens en Michel Petitjean en Françoise Fortunet de Loisy hebben in het verleden reeds onderzoek naar deze materie verricht, weliswaar niet in een specifiek Gentse context.

²² *Supra*: Als er immers geen huwelijkscontract opgesteld werd, was de wettelijke regeling aanvullend van toepassing.

²³ Wanneer er in dit onderzoek gebruik gemaakt wordt van de term "langstlevende" of "langstlevende echtgenoot" duidt dit zowel op weduwnaars als weduwes, tenzij het expliciet anders vermeld wordt.

1. Notaris Franciscus Petrus Coussement

1.1. *Privéleven*

Afbeelding 1: Stamboom Franciscus Petrus Coussement.

Franciscus Petrus Coussement werd geboren op 16 september 1751 als kind van Pierre Coussement en Livine Van Beveren. Hij werd diezelfde dag nog gedoopt in de Gentse Sint-Michielskerk.²⁴ Als zesde van zeven kinderen lijkt hij de enige die voor een juridisch beroep koos. Zijn oudere zus Joanna Margarita was bij

²⁴ Stadsarchief Gent (hierna: SAG), Parochiearchief Sint-Michiels-Noord, Dopen, juni 1673 tot 1752.

haar overlijden in 1811 kantwerkster²⁵ en zijn jongere broer Augustinus was op dat moment²⁶ dagloner. Over de anderen werden geen gegevens gevonden.

Notaris Coussement trouwde op 3 juni 1791, toen hij bijna veertig jaar oud was. Ook dit gebeurde in de Gentse Sint-Michielskerk.²⁷ Zijn echtgenote Maria Judoca Francisca Van Boterdael behoorde tot de parochie van Sint-Baafs²⁸ en was op dat moment 24 jaar oud. Zij werd geboren op 7 december 1766.²⁹ Wat opvalt is dat de echtgenoten in hun trouwakte met “*dominus*” en “*domicella*” aanduid worden. De doopakte van Maria Judoca Francisca gebruikt gelijkaardige aanduidingen en vermeldt haar ouders als “*domicellus*” Franciscus Van Boterdael en “*domicella*” Maria Theresia Cannoyelle. Dit is niet het geval bij de ouders van Franciscus Petrus. Het lijkt er dus op dat notaris Coussement in een familie van hogere stand getrouwd is.

Zijn aanverwanten hadden wel juridische beroepen. Zowel zijn schoonvader Franciscus Van Boterdael als diens broer Dominicus Van Boterdael waren procureur³⁰ bij de Schepenbank van de Keure.³¹ Dominicus was actief van 5 december 1739 tot 29 mei 1759 en werd na zijn overlijden³² opgevolgd door zijn broer Franciscus, die procureur was van 29 mei 1759 tot 21 januari 1774.³³ Een schoonbroer van Franciscus Petrus was werkzaam als advocaat.³⁴ Deze Joannes Baptista Laurentius, ook gekend als Jean-Baptiste Van Boterdael,³⁵ werd staf-

²⁵ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1811, nr. 243, 262v°.

²⁶ Hij wordt als getuige vermeld in Joanna Margarita's overlijdensakte.

²⁷ SAG, *Parochiearchief Sint-Michiels-Noord*, Huwelijken, februari 1773 tot 1796.

²⁸ Het was eerder ongewoon dat het huwelijk in de parochie van de man gesloten werd: J. Roelstraete, *Handleiding voor genealogische onderzoek in Vlaanderen*, Roeselare, 1998, p. 310.

²⁹ SAG, *parochieregisters Sint-Baafs*, Dopen 1749-1756, 1752-1753 (gemeensch. reg. D-H-O), 1756-november 1769.

³⁰ De taak van een procureur bestond erin om proceshandelingen te stellen in naam van een partij, zonder evenwel als raadsman op te treden. Bouwaanvragen voorleggen aan de schepenen behoorde bijvoorbeeld tot die taak.

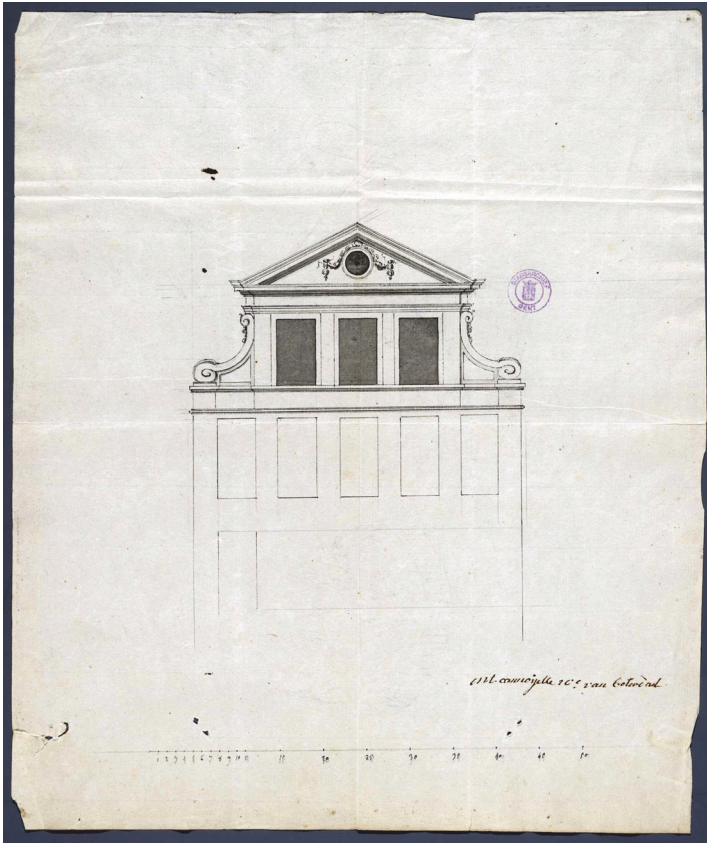
³¹ In het parochieregister van geboorten worden hun kinderen aangeduid als kinderen van “*procuratoris magni subsellii huius civitatis nec non curiae spiritualis [of] episcopalis*”, bijvoorbeeld in de geboorteakte van Maria Judoca Francisca: SAG, *Parochieregisters Sint-Baafs*, Dopen 1749-1756, 1752-1753 (gemeensch. reg. D-H-O), 1756-november 1769.

³² In de geboorteakte van dochter Dominica Theresia Van Boterdael (°16 juli 1759) staat dat zij een postuum kind is: SAG, *Parochieregisters Sint-Baafs*, Dopen 1749-1756, 1752-1753 (gemeensch. reg. D-H-O), 1756-november 1769.

³³ S. De Smet, ‘De Burgerlijke Rechtspraak voor de Gentse Schepenbank van de Keure. Organisatie, Personeel, Procedure en Archief’, *HMGOG*, LV (2001), p. 295.

³⁴ Joannes Baptista Laurentius Van Boterdael was getuige bij het huwelijk tussen zijn nichtje Maria Theresia Coussement en Eduardus Bernardus Mast (*infra*): *Registers burgerlijke stand Gent*, Huwelijken, 1839, nr. 369, 211r°.

³⁵ De schrijfwijze verandert wel eens in van Boterdaele, Van Boterdaele of Van Botterdaele (G. Martyn, *De Gentse orde van advocaten: een balie met stamboom maar zonder origineel geboortecertificaat*, Gent, 2012, pp. 12-23). Dat het toch steeds om Coussements schoonbroer gaat, is af te leiden uit de Gentse almanak voor 1834. De “*stokhouder*” van de “*tuchtigings-raed der advokaten by het Hof van Appel te Gend*” wordt namelijk met de initialen J.B.L. (Joannes Baptista Laurentius) vermeld (zie voetnoot 34).

Afbeelding 2: Bouwaanvraag van Marie Therese Cannoyelle, weduwe van Franciscus Van Boterdael, op datum van 31 oktober 1793, zonder straatnaam (SAG, Oud archief, reeks 535, nummer 371). Het gezin had dus een huis in eigendom.

houder van de Gentse orde van advocaten in 1833.³⁶ Een neefje³⁷ van de Van Boterdaels, Constantinus Fidelis Amandus Wannaar,³⁸ was eveneens advocaat³⁹ en lid van de Gentse tuchtraad voor advocaten.⁴⁰ Hij droeg zijn proefschrift op

³⁶ G. Martyn, *De Gentse orde van advocaten: een balie met stamboom maar zonder origineel geboortecertificaat*, Gent, 2012, p. 21.

³⁷ Coleta Joanna Van Boterdael huwde in 1794 met Joannes Bernardus Ernestus Wannaar. Franciscus Petrus Cousement trad daarbij als getuige op (SAG, *Parochieregisters Sint-Michiels-Noord*, Huwelijken, februari 1773 tot 1796).

³⁸ Ofte Constantin Fidèle Amand Wannaar in de Franse versie.

³⁹ Zo staat hij ook aangeduid in de hoedanigheid van getuige bij het huwelijk van Sophie Marie Felicité Coussement en Franciscus Antonius Van Quickenborne: SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Huwelijken, 1821, nr. 48, 44v°.

⁴⁰ G. Martyn, *De Gentse orde van advocaten: een balie met stamboom maar zonder origineel geboortecertificaat*, Gent, 2012, pp. 21-22.

aan zijn “*avunculo carissimo*” (geliefde oom), Joannes Baptista Laurentius.⁴¹ Deze C.F.A. Wannaar werd verkozen tot één van de Gentse afgevaardigden om te zetelen in het Belgisch nationaal Congres.⁴²

AVUNCULO CARISSIMO

JOANNI-BAPTISTÆ-L. VAN BOTERDAEL,

JURIS ULTRÍUSQUE LICENTIATO, CURIÆ GANDAVENSIS ADVOCATO, HASCE STUDIORUM
PRIMITIAS GRATO ANIMO VOVEO ATQUE DEDICO. (1)

Constantinus-F.-A. Wannaar.

Afbeelding 3: Dedicatie aan J.B.L. Van Boterdael in het proefschrift van C.F.A. Wannaar.

Franciscus Petrus en zijn vrouw kregen samen vier kinderen. De oudste was Franciscus Augustinus en na hem volgden Bernardus Judocus, Sophie Marie Felicité en Maria Theresia. De jongens oefenden functies van aanzien uit; de meisjes trouwden met mannen van dergelijk kaliber. De oudste, Franciscus Augustinus, volgde zijn vader op als notaris⁴³ en Bernardus Judocus was bij zijn overlijden gepensioneerd luitenant-generaal, officier van de Leopoldsorde en ‘commandeur’ van het legioen van eer.⁴⁴ Hij kreeg een biografie in het werk “*La Belgique Militaire*”, dat het leven beschrijft van “*des hommes de guerre qui ont illustré le nom belge dans les différentes armées de l’Europe et en Belgique depuis*

⁴¹ C.F.A. Wannaar, *De juribus auctorum*, Gent, 1820, dedicatie.

⁴² E. Huyttens, *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*, I, 10 novembre-31 décembre 1830, Brussel, 1844, p. 9.

⁴³ *Infra*.

⁴⁴ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1881, nr. 1862.

1830".⁴⁵ Daaruit blijkt dat zijn bijnaam in het leger 'l'intrépide' ('de onverschrokken') was.⁴⁶ Sophie Marie Felicité trouwde met Franciscus Antonius Van Quickenborne,⁴⁷ een pleitbezorger (*avoué*) bij de rechtbank van eerste aanleg te Gent,⁴⁸ en Maria Theresia huwde industrieel Eduardus Bernardus Mast,⁴⁹ later gekend onder de naam Edouard Mast-Coussement.⁵⁰

Bij zijn overlijden⁵¹ op 26 februari 1833 was de 81-jarige Franciscus Petrus Coussement ook grootvader. Zo bracht zijn dochter Sophie Marie Felicité minstens één zoon en één dochter ter wereld.⁵² Haar zoon Henricus Franciscus Antonius Van Quickenborne heeft het beroep van notarisklerk uitgeoefend, maar heeft het niet tot notaris geschopt.⁵³

Franciscus Petrus' zoon en opvolger, notaris Franciscus Augustinus Coussement, trouwde met een ongehuwde moeder en gaf haar 'onwettige' kinderen op die manier de achternaam Coussement.⁵⁴ Samen kreeg het koppel ook nog vijf dochters. Daarvan kwam er één doodgeboren ter wereld op 2 april 1838 en overleed er één op 10 juni van datzelfde jaar ten huize van haar min, toen ze nog maar 13 maanden oud was. Niet alleen 1838, maar ook 1844 was een noodlottig jaar voor het gezin. Toen stierven er immers twee stiefkinderen van Franciscus Augustinus. Uit het gezin van in totaal acht (half)broers en (half)zussen is maar één huwelijk teruggevonden, dat van Oringa Christiana A Sancte Cruce Maria⁵⁵ met Theophilus Carolus Franciscus Maria Le Begue,⁵⁶ zoon van Gents gemeenteraadslid en advocaat bij het hof van beroep Carolus Le Begue.⁵⁷

⁴⁵ H. Vigneron, *La Belgique militaire*, Brussel, 1836, pp. 355-360.

⁴⁶ H. Vigneron, *La Belgique militaire*, Brussel, 1836, p. 357.

⁴⁷ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Huwelijken, 1821, nr. 48, 44v°.

⁴⁸ X, *Nieuwen uiten Almenach en Wegwyzer der stad Gent in 't bezonder, en van de provincie van Oost-Vlaenderen in het algemeyn*, Gent, 1823, pp. 81-82.

⁴⁹ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Huwelijken, 1839, nr. 396, 211r°.

⁵⁰ M. Bonte, A. Brysse, L. De Clercq, L. De Clercq, G. Deseijn, R. De Herdt, R. Heughebaert, J. Hoorens, P. Matthys, H. Proot-Cocquyt, M. Storme en A.-M. Van der Meersch, *De Coupure in Gent: scheiding en verbinding*, Gent, 2010, pp. 125-126, 261 en 264.

⁵¹ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1833, nr. 218, 38r°.

⁵² Henricus Franciscus Antonius (SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Geboorten, 1821, nr. 2122, 545r°) en Marie Jacoba Theresia Apollonia Coleta (SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Geboorten, 1824, nr. 2163, p. 557).

⁵³ Dit werd achterhaald dankzij de geboorteakte van zijn nicht, Oringa Christiana A Sancte Cruce Maria Coussement, waarin hij als getuige optrad (SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Geboorten, 1841, nr. 553, 42v°). De overlijdensakte van Henricus zelf bepaalt dat hij bediende was van beroep en dus geen notaris (SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1885, nr. 2729).

⁵⁴ Art. 331 van de *Code civil* van 1804.

⁵⁵ Deze welluidende naam is waarschijnlijk ontleend aan de zalige Christiana van Santa Croce (1237-1310), wiens geboortenaam Oringa Menabuoi was. Paus Pius VI verklaarde haar zalig op 15 juni 1776.

⁵⁶ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Huwelijken, 1862, nr. 499, 25v°.

⁵⁷ K. Devolder, 'Gij die door 't volk gekozen zijt... De Gentse gemeenteraad en haar leden 1830-1914', *Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XX (1994), p. 357.

Uit de directe familiekring van notaris Franciscus Petrus Coussement lijkt geconcludeerd te kunnen worden dat hij zich (onder andere) door het huwelijk opgewerkt heeft. Zijn afstammelingen konden hier de vruchten van plukken: de mannen in de familie (bloed- en aanverwanten) waren immers vaak mannen van aanzien.

Tijdens zijn leven stond Franciscus Petrus Coussement ook zelf in contact met notabelen, bijvoorbeeld als lid⁵⁸ van de Sint-Jorisgilde.⁵⁹ In het raam van de Maatschappij voor Landbouw en Kruidkunde,⁶⁰ waarin onder meer Lieven Bauwens en de stichter van de Gentse Kruidentuin Charles van Hulthem circuleerden,⁶¹ was hij gekend als liefhebber van rozen⁶² en verzorgde hij ook de eerste openbare verkoop van bloemen.⁶³

Verder was hij in 1794 getuige bij het huwelijk tussen Maria Josepha Joanna De Block en Carolus Ludovicus Rooman.⁶⁴ Deze Charles Rooman-De Block werd later onder meer burgemeester van Laarne (1813-1818), schepen van Gent (1817-1822) en Belgisch senator (1836-1848).⁶⁵ Mogelijkerwijs ligt de connectie tussen de families Coussement en Rooman in het linnen. Aan de ene kant had Charles Rooman immers zijn patrimonium opgebouwd met de handel in lijnwaden.⁶⁶ Aan de andere kant runde er een zekere Coussement een blekerij van lijnwaad in de Palingstraat⁶⁷ te Gent.⁶⁸ Het was in diezelfde straat dat Franciscus Petrus Coussement als notaris startte⁶⁹ en waar zowel zijn

⁵⁸ Hij werd lid op 1 juli 1781, met een doodschuld van 1 pistool: J. Moulin-Coppens, *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent*, Gent, 1982, p. 462.

⁵⁹ In 1781 werd gouverneur-generaal Maria Christina van Oostenrijk bijvoorbeeld lid: J. Moulin-Coppens, *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent*, Gent, 1982, p. 345.

⁶⁰ Deze organiseerde tentoonstellingen die de voorloper zijn van de Gentse Floralien: M. Bonte e.a., *De Coupure in Gent: scheiding en verbinding*, Gent, 2010, p. 113.

⁶¹ R. De Herdt en P. De Corte, *Fine fleur: Floralies Gantoises & Art Floral*, Tiel, 2005, pp. 49-50.

⁶² Daar er enkel "Coussement – Onderstraete" staat, kan het evenwel ook over Franciscus Augustinus gaan: X, *Het verheerlykt Vlaenderen of Den Vlaemschen hovenier, die Vlaenderen verheerlykt, door zyne onderrigtingen zoo in het zaeyen ... der bloemen, als in het zuygen, enten ... van alle slach van vruchtboomen en heersters ...*, Gent, 1816, p. 56.

⁶³ RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653/68, stuk 496; J. Van Geert, *Schets van den Gentschen bloemhandel sedert het begin dezer eeuw*, Gent, 1870, pp. 39-41.

⁶⁴ Huwelijk d.d. 9 juni 1794: SAG, *Parochieregisters Sint-Michiels-Noord*, Huwelijken, februari 1773 tot 1796.

⁶⁵ T. Valcke, J. Van Daele en N. Wouters, *De fonteinen van de Oranjeberg. Politiek-institutionele geschiedenis van de provincie Oost-Vlaanderen van 1830 tot nu*, III, 'Met gezag bekleed': biografieën van negentiende-eeuwse beleidsmakers, Gent, 2000, p. 90 (hierna: T. Valcke, *De fonteinen van de Oranjeberg*).

⁶⁶ T. Valcke, J. Van Daele en N. Wouters, *De fonteinen van de Oranjeberg*, supra voetnoot 65, pp. 89-90.

⁶⁷ Deze straat heet tegenwoordig Groenebriel.

⁶⁸ X, *Nieuwen utilen Almenach en Wegwyzer der stad Gent in 't bezonder, en van het Departement der Schelde in 't algemeyn*, Gent, 1802, p. 53.

⁶⁹ *Infra*.

zus Joanna Margarita⁷⁰ als zijn broer Augustinus⁷¹ woonden ten tijde van hun overlijden.

De omgang tussen Franciscus Petrus Coussement en Charles Rooman-De Block bleef niet beperkt tot de huwelijksmis van deze laatste. Toen het genootschap *La Concorde* Rooman-De Block in 1817 tot voorzitter verkoos, was notaris Coussement⁷² er secretaris.⁷³ Dit genootschap was in 1804 gestart als een *société d'agrément* (een vriendenkring) voor de hoge burgerij, maar was ook – vooral in de periode 1830-1840 – politiek geëngageerd.⁷⁴ In 1825 was Franciscus Petrus nog betrokken bij het genootschap. Hij verleed immers de aankoopakte van hotel Papejans op de Kouter, het verenigingslokaal van het genootschap.⁷⁵

Net zoals zijn vader was ook Franciscus Augustinus Coussement actief in het Gentse verenigingsleven. Zo was hij ook lid van de Sint-Jorisgilde.⁷⁶ Hij was eveneens lid van de Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Kruidkunde en stelde er bloemen en planten tentoon.⁷⁷ Wanneer burgemeester Joseph van Crombrugge het idee opvatte om een naamloze vennootschap op te richten ter financiering van een feestzaal (het latere Casino),⁷⁸ was het Franciscus Augustinus die de oprichtingsakte van deze *Société d'horticulture et de botanique* verleed.⁷⁹

Bij het uitbreken van de Belgische revolutie schaarde Franciscus Augustinus zich bij het orangistische kamp en werd secretaris⁸⁰ van de nieuw opgerichte kieskring *Société des amis de l'ordre et du repos public*.⁸¹ Hij werd in de *Gazette van Gent*⁸² gelooft voor zijn inzet als secretaris van het genootschap *La Con-*

⁷⁰ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1811, nr. 243, 262v°.

⁷¹ SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1838, nr. 1697, 434r°.

⁷² De aanduiding “notaris Coussement” kan geen betrekking hebben op zoon Franciscus Augustinus, daar deze pas in 1829 toegelaten werd tot het ambt: *infra*.

⁷³ F. Van Tyghem, ‘Het genootschap La Concorde en haar afgebroken verenigingsgebouw te Gent’, *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis en de oudheidkunde*, XXII (1969-1972), p. 20 en voetnoot 5 aldaar.

⁷⁴ F. Van Tyghem, ‘Het genootschap La Concorde en haar afgebroken verenigingsgebouw te Gent’, *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis en de oudheidkunde*, XXII (1969-1972), pp. 19-26 en 88-89.

⁷⁵ RAG, *Modern notariaat*, Notaris M. Van Schoote, NOT653/28, stuk 33; F. Van Tyghem, ‘Het genootschap La Concorde en haar afgebroken verenigingsgebouw te Gent’, *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis en de oudheidkunde*, XXII (1969-1972), pp. 20 en 34-36.

⁷⁶ Hij werd lid op 31 juli 1819: J. Moulin-Coppens, *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent*, Gent, 1982, p. 472.

⁷⁷ X, *51me Exposition publiques de la Société Royale d'Agriculture et de Botanique à Gand*, Gent, 1834.

⁷⁸ R. De Herdt en P. De Corte, *Fine fleur: Floralties Gantoises & Art Floral*, Tielt, 2005, pp. 55-56.

⁷⁹ RAG, *Modern notariaat*, Notaris M. Van Schoote, NOT653/38, stuk 265.

⁸⁰ Het Journal de Gand van 27 oktober 1830 vermeldt “Coussement notaris” als secretaris. Op dat moment had vader Coussement al standplaats in Nevele en was hij bovendien reeds 79 jaar oud. Het is dus meer waarschijnlijk dat het hier over Franciscus Augustinus gaat.

⁸¹ R. Van Aerde, ‘De Gentse pompiers redden de Belgische onafhankelijkheid’, *Gentsche Tijdingen*, 10-2 (1981), p. 90.

⁸² Editie van 4 februari 1835, nr. 3024.

corde, in de periode 1830-1840 een orangistisch bolwerk, met advocaat Metdepenningen als gekendste figuur.⁸³ Hij werd ook al vroeg⁸⁴ lid van de *Gendsche Maatschappij van Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, dat door de Nederlandse regering en Koning Willem I ondersteund werd.⁸⁵ Ondanks zijn sympathieën sprak Franciscus Augustinus in 1837 als voorzitter van de Kamer der Notarissen het Belgisch koningspaar toe. Ter gelegenheid van de feestelijke inhuldiging van de spoorweglijn Gent-Brussel uitte hij de toewijding van de notarissen aan de koning en hun wens dat de dynastie behouden zou blijven.⁸⁶

1.2. Professionele loopbaan

De eerste akte die notaris Franciscus Petrus Coussement verleed, was een huwelijkscontract op datum van 9 juni 1778.⁸⁷ Hij was toen 26 jaar oud. Waarschijnlijk werd Coussement in de loop van 1777 of 1778 toegelaten tot het notarisambt, want de almanak⁸⁸ van Gent vermeldt hem als een notaris “*geadmitteert in den Raed van Vlaenderen*” vanaf het drukjaar 1778.⁸⁹ Wanneer en of hij echter het toelatingsexamen afgelegd heeft, is niet precies te zeggen.⁹⁰ De registers de *Secrete Camere* van de Raad van Vlaanderen bevatten immers geen admissielijsten van notarissen voor de periode van begin januari 1768 tot eind november 1781.⁹¹ Ook in de matrikels van de Universiteit Leuven is notaris Coussement

⁸³ J. De Ketelbutter, *Burgerlijke sociabiliteit in de lange 19e eeuw. De société d'agrément la concorde en haar contacten met andere genootschappen te Gent tussen 1808 en 1914* (masterscriptie), Gent, 2008, p. 56; P. Kluykens, ‘Hippolyte Metdepenningen’, *Gentsche Tijdingen*, 6 (1981), p. 278; F. Van Tyghem, ‘Het genootschap La Concorde en haar afgebroken verenigingsgebouw te Gent’, *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis en de oudheidkunde*, XXII (1969-1972), p. 88.

⁸⁴ Minstens in 1823, misschien ook al vanaf het oprichtingsjaar 1821: J. M. Schrant, *Verlag wegens den staat en de werkzaamheden der Maatschappij van Nederlandsche Taal en Letterkunde te Gend, gedurende het maatschappelijk jaar 1822-1823, Alfabetische lijst der Leden*, Gent, 1823, p. 2.

⁸⁵ J. Weijermars, *Stiefbroeders: Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834*, Hilversum, 2012, p. 145.

⁸⁶ J.-B.-N. Coomans, *Relation des fêtes qui ont eu lieu à Gand à l'occasion de l'ouverture du chemin de fer*, Gent, 1837, pp. 34-35.

⁸⁷ RAG, *Modern notariaat*, Notaris M. Van Schoote, NOT653/8, stuk 1 van het jaar 1778.

⁸⁸ Dit zijn drukwerken waarvan de vaste basis een kalender is en die daarnaast ook teksten van informatieve, moreel-instructieve en/of diverterende aard bevatten, zie: J. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: de almanak als lectuur en handelswaar*, Zutphen, 1999, p. 17.

⁸⁹ X, *Nieuwen Almenach, curieus en util, voor het jaer 1779, ofte den getrouwen wegwyzer der stad Gend, zoo voor de Vremdelingen als voor de Inwoonders der zelve Stad*, Gent, 1778, pp. 12-13.

⁹⁰ Sinds de 16^e eeuw behoorde het tot de bevoegdheid van de Geheime Raad en van de provinciale justitieraden om de kundigheid van de kandidaat-notarissen (van minimum 25 jaar) te toetsen door middel van toelatingsexamens: A. Fl. Gehlen, ‘Het notariaat der Lage Landen in historisch perspectief’, in *Stichting tot bevordering der notariële wetenschap* (ed.), *Atlas van het notariaat: het notariaat in de wereld: acht eeuwen Latijns notariaat – vier decennia internationale unie*, Deventer, 1989, pp. 484 en 488 (hierna: A. Fl. Gehlen, ‘Het notariaat der Lage Landen in historisch perspectief’); F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, p. 32.

⁹¹ J. Buntinx, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, I, Brussel, 1964, pp. 234-235, voetnoot 3.

niet terug te vinden.⁹² Dit is overigens niet geheel onlogisch, aangezien een universitaire graad pas vanaf 1849 van kandidaat-notarissen vereist werd en in het ancien régime zelfs ongebruikelijk was.⁹³

Tijdens de Franse periode verdween Franciscus Petrus voor enkele jaren van het notarieel toneel. Tussen 11 februari 1796 en 30 maart 1803 zijn er geen akten van hem terug te vinden. Het is meer waarschijnlijk dat Coussement toen niet actief was dan dat zijn akten verloren gegaan zouden zijn, aangezien de Gentse almanak hem niet als notaris vermeldt tussen de drukjaren 1796 en 1802.⁹⁴ Het beginpunt van zijn afwezigheid ligt opmerkelijk dicht in de buurt van de afkondiging van het revolutionair besluit van 3 prairial jaar IV (22 mei 1796), dat de bestaande notariële ambten vacant verklaarde.⁹⁵ Mogelijk heeft zijn afwezigheid hier dus iets mee te maken, niettegenstaande zijn voorlopig laatste akte wel enkele maanden eerder verleden werd. Zijn terugkeer geschiedde snel na de publicatie van de Ventôsewet,⁹⁶ hetgeen op 26 maart 1803 gebeurde.⁹⁷ In de hoofding van zijn repertorium van 1803 staat immers: “*Répertoire pour le notaire François Pierre Coussement admis au département de l’Escaut le 9 germinal an 11*”⁹⁸ *résidant à Gand*”. Daaruit kan afgeleid worden dat hij toen opnieuw toegelaten werd tot het notarisambt. Hij is onmiddellijk daarna terug aan de slag gegaan.

Gedurende zijn verdere loopbaan maakte notaris Coussement deel uit van de door Napoleon opgerichte Tuchtkamer voor notarissen.⁹⁹ De Gentse almanaken vermelden hem zowel als *trésorier*¹⁰⁰, *syndic*¹⁰¹ en als rapporteur¹⁰² van de

⁹² E. Reusens, J. Wils en A. Schillings, *Matricule de l’Université de Louvain*, VIII, 1734-1776, Brussel, 1963, pp. 1-523; E. Reusens, J. Wils en A. Schillings, *Matricule de l’Université de Louvain*, IX, 1776-1789, Brussel, 1967, pp. 1-330.

⁹³ C. Bruneel, “Een spectrum van carrières”, in C. Bruneel, P. Godding en F. Stevens (eds.), *Het notariaat in België van de Middeleeuwen tot beden*, Brussel, 1998, pp. 103-117; F. Stevens, ‘De opleiding en de toegang tot het notariaat in België sinds 3 prairial jaar IV (22 mei 1796)’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 1-2 (1998), p. 117.

⁹⁴ In de editie van het drukjaar 1796 werd er zelfs geen lijst van notarissen opgenomen.

⁹⁵ *Infra* en A. Fl. Gehlen, ‘Het notariaat der Lage Landen in historisch perspectief’, *supra* voetnoot 90, p. 491.

⁹⁶ Loi contenant organisation du notariat du 25 ventôse an XI, *Bulletin des lois de la république française*, 3ème série, 258, nr. 2440.

⁹⁷ F. Stevens, ‘Als een rots in de branding? Het notariaat en de Franse revolutionaire wetgeving over het notarisambt (1791-1803)’, in P. L. Nève, J.A.E. Kuys en J. J. Verbeek (eds.), *Quod Notemus: Zes opstellen over de regelgeving betreffende het notariaat van de middeleeuwen tot vandaag*, Deventer, 1993, p. 56 (hierna: F. Stevens, ‘Als een rots in de branding?’).

⁹⁸ 30 maart 1803.

⁹⁹ Deze instelling werd door Napoleon opgericht als controlemiddel op het notariaat: F. Stevens, ‘Als een rots in de branding?’, *supra* voetnoot 97, p. 56.

¹⁰⁰ Bijvoorbeeld in de edities voor het jaar 1805, 1806, 1807 en 1824 en 1825.

¹⁰¹ Bijvoorbeeld in de edities voor het jaar 1814, 1815 en 1816.

¹⁰² Bijvoorbeeld in de edities voor het jaar 1821 en 1822.

“*Kamer van discipline der Notarissen*”. In de stukken van de Tuchtkamer komt de handtekening van Franciscus Petrus vaak voor. Hij was dus regelmatig aanwezig op de vergaderingen.

Afbeelding 4: Handtekening van notaris F. P. Coussement.

Tussen 9 juni 1778 en 28 mei 1830 oefende Coussement zijn ambt uit in Gent, eerst in de Palingstraat¹⁰³ en vanaf 1783 in de Onderstraat¹⁰⁴ nummer¹⁰⁵ 17. In 1830 werd hij opgevolgd door zijn zoon Franciscus Augustinus.¹⁰⁶ Deze had op 3 december 1819 zijn examen afgelegd bij de Tuchtkamer¹⁰⁷ en was daarna werkzaam als notarisklerk,¹⁰⁸ misschien wel op het kantoor van zijn vader. De stukken van de Tuchtkamer tonen dat Franciscus Augustinus meerdere benoemingsaanvragen deed¹⁰⁹ vooraleer hij op 18 maart 1829 bij Koninklijk Besluit tot notaris met residentie in Nevele benoemd werd.¹¹⁰

Na ongeveer één jaar in Nevele gewerkt te hebben, wisselde Franciscus Augustinus van standplaats met zijn vader Franciscus Petrus.¹¹¹ Dit hield voor Franciscus Petrus in principe ook een verhuis naar Nevele in, aangezien artikel 4 van de Ventôsewet verplichtte dat notarissen woonplaats hadden in de gemeente van hun standplaats. Niettemin blies hij op 26 februari 1833 zijn laatste adem uit in

¹⁰³ Gentse almanakken voor het jaar 1779 tot 1782. Deze straat heet tegenwoordig Groenebriel.

¹⁰⁴ X, *Nieuwen Almenach, curieus en util, voor het jaer 1783, ofte den getrouwen wegwyzer der stad Gent, zoo voor de Vremdelingen als voor de Inwoonders der zelve Stad*, Gent, 1782, p. 16.

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld het patent voor het jaar 1823, terug te vinden tussen het repertorium van dat jaar: RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653/26.

¹⁰⁶ *La chambre de discipline, Tableau général des minutes et protocoles des notaires de l'arrondissement de Gand: formé par la chambre de discipline du dit ressort, composée pour l'exercice des années 1859-1860*, Gent, 1860, p. 9.

¹⁰⁷ RAG, *Tuchtkamer Notarissen Gent-Eeklo*, stuk 2, 162r°.

¹⁰⁸ Dit was zijn beroep ten tijde van het huwelijk van zijn zus Sophie Marie Felicité (25 januari 1821): SAG, *Registers burgerlijke stand Gent, Huwelijken*, 1821, nr. 48, 44v°.

¹⁰⁹ Bijvoorbeeld op 26 december 1828: RAG, *Tuchtkamer Notarissen Gent-Eeklo*, stuk 4, 311v°.

¹¹⁰ RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653/34, stuk d.d. 30 maart 1829.

¹¹¹ X, *Het vaderland*, 66 (1 juni 1830), p. 1.

de Gentse Onderstraat.¹¹² Franciscus Petrus is wel tot aan zijn dood in Nevele notaris gebleven. Op 11 januari 1833 vermeldt het register immers een benoemingsaanvraag met betrekking tot de standplaats te Nevele van ontslagnemend notaris Pierre François Coussement.¹¹³ Op het moment van zijn overlijden was er nog geen vervanger voor de standplaats te Nevele benoemd.¹¹⁴

De opvolging van de standplaats te Gent vormt een keten die tot op heden doorloopt.¹¹⁵ Franciscus Augustinus volgde hem zoals gezegd op en was actief tot 1860. Hij werd op zijn beurt opgevolgd door notaris Auguste Lagrange (1861-1867). De volgenden in lijn waren notarissen Eugène De Wilde (1867-1878), Cyrille De Wilde (1878-1921) en Joseph De Wilde (1921-1957). Meer recent zijn de opvolgers van notaris Franciscus Petrus Coussement notarissen Jacques Van Impe (1957-1976), Eric Van Den Berghe (1976-1999) en vandaag notaris Pierre Verschaffel (1999-heden).

2. Notaris zijn in het Gent van de late 18^e en de vroege 19^e eeuw

Toen Franciscus Petrus Coussement als notaris begon, had hij heel wat confraters. De eerste almanak die melding van hem maakt – gedrukt in het jaar 1778 – vermeldt nog 46 andere Gentse notarissen “*geadmitteert in den Raed van Vlaenderen*”. Dit aantal bleef gestaag groeien en bereikte een hoogtepunt in het drukjaar 1795, met in totaal 84 notarissen.

De Franse revolutionairen wilden het aantal notarissen beperken¹¹⁶ en de functie van het ancien régime vervangen door moderne openbare ambtenaren, *notaires publics*.¹¹⁷ Daartoe werden de notariële ambten vacant verklaard, wat in de Belgische gebieden gebeurde op grond van het besluit van 3 prairial jaar IV (22 mei 1796).¹¹⁸ De vacante plaatsen dienden “voorlopig” ingevuld te worden door burgers met de nodige burgerlijke en morele waarborgen voor de uitoeffe-

¹¹² SAG, *Registers burgerlijke stand Gent*, Overlijdens, 1833, nr. 218, 38r^o.

¹¹³ RAG, *Tuchtkamer Notarissen Gent-Eeklo*, stuk 11, register V, 20.

¹¹⁴ De opvolging in Nevele deed overigens een geschil ontstaan inzake de overdracht van Coussements minuten: Gent (2e k.), 23 februari 1835, *Pas*. (1852), pp. 70-71. Deze minuten lijken ook niet bewaard te zijn in enig Rijksarchief.

¹¹⁵ Kamer der notarissen Gent, *Minuuthouders arrondissement Gent* (lijst ter beschikking gesteld door Rijksarchief Gent).

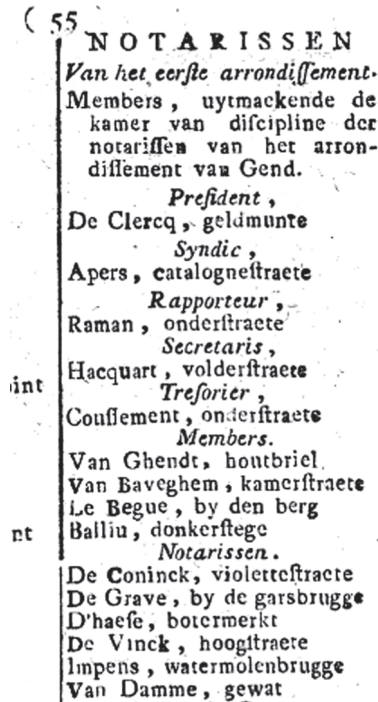
¹¹⁶ Hun aantal werd per departement vastgelegd door het *Corps Législatif*. De departementale administraties moesten daarvoor inlichtingen verstrekken over het bevolkingsaantal in de steden en over de afstand tot de stad en de bevolkingsdichtheid van het platteland.

¹¹⁷ F. Stevens, ‘Als een rots in de branding?’, *supra* voetnoot 97, pp. 41-42.

¹¹⁸ A. Fl. Gehlen, ‘Het notariaat der Lage Landen in historisch perspectief’, *supra* voetnoot 90, pp. 484 en 488; F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, p. 491.

ning van het ambt.¹¹⁹ Het stond de ontslagen notarissen echter vrij om hun werkzaamheden verder te zetten binnen het ressort van hun arrondissement, tot wanneer deze nieuwe organisatie gerealiseerd zou zijn.¹²⁰

Na deze vacantverklaring zien we in de Gentse almanak een tiental notarissen opduiken die enkel tijdens de jaren 1798-1800 voorkomen, waaronder Renier Gregorius Du Bosch, de beruchte revolutionair en commissaris van het Directoire van de administratie van het Schelddepartement.¹²¹ Daarnaast bleven er enkele gevestigde namen vermeld, zoals notarissen Charles Martin De Clercq en Charles Apers, die al sinds de jaren 1770 actief waren.¹²² Voor het jaar 1798 staan er 18 notarissen in de almanak, voor 1799 en 1800 steeds 25.

Afbeelding 5: Gentse almanak voor het jaar 1805

¹¹⁹ F. Stevens, 'De opleiding en de toegang tot het notariaat in België sinds 3 prairial jaar IV (22 mei 1796)', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 1-2 (1998), p. 119.

¹²⁰ A. Fl. Gehlen, 'Het notariaat der Lage Landen in historisch perspectief, *supra* voetnoot 90, pp. 484 en 488; F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, p. 491.

¹²¹ Hij werd door tijdgenoten omschreven als boosaardig, wraakzuchtig, haatdragend, onverdraagzaam etc.: F. Leleux, 'Gentse revolutionaire figuren. Deel IX. Renier Gregorius Dubosch', *Gentsche Tijdingen*, 18-4 (1989), pp. 199-205.

¹²² Hun beider akten worden bewaard in het RAG, *Modern Notariaat, Notaris Nève (Gent)*, respectievelijk stukken NOT639/ 67-120/BIS en NOT639/1-22.

In de almanak voor het jaar 1801 staan enkel notaris Charles-Martin De Clercq en Charles Apers opgesomd. Voor de jaren 1802-1804 worden de notarissen vermeld die conform de wet van 7 ventôse jaar VIII¹²³ (26 februari 1800) een borgsom gesteld hadden, wat er steeds meer deden (eerst 5, dan 12 en dan 15). De almanak geeft echter geen accuraat beeld van het aantal actieve notarissen. Notaris Josse-Joseph Impens komt bijvoorbeeld niet voor in de edities 1801-1803, terwijl hij wel akten verleed.¹²⁴

Wat betreft het laatste deel van Coussements carrière schommelde het aantal Gentse notarissen in de almanakken van 1804 tot 1833 tussen de 15 en de 20. Ook hier is de bron echter niet 100% betrouwbaar.¹²⁵ In deze periode werd het aantal notarissen geregeld door de napoleontische Ventôsewet.¹²⁶ Er werd, in tegenstelling tot de revolutionaire vacantverklaring, gekozen voor een geleidelijke aanpak, waarbij de standplaatsen slechts bij overlijden, ontslag of afzetting opgeheven of verminderd konden worden.¹²⁷ Op grond van artikel 31 Ventôsewet moest de regering daarbij aan de hand van een wettelijk vastgelegde berekeningsmethode per departement het aantal notarissen vastleggen. De circulaire van de minister van Justitie van 22 ventôse jaar XII (13 maart 1804) legde aan de tuchtkamers op om bij elke aanvraag vanwege een aspirant-notaris tot het verkrijgen van een *certificat de moralité et capacité*¹²⁸ een uitspraak te doen over de kwestie “*si il est nécessaire d'établir un nouveau notaire dans la résidence où l'aspirant désire de s'établir, [...] c'est à dire si le nombre des notaires [...] est au-dessous ou non du minimum fixé par la loi.*” Ingeval dat minimum bereikt was, was het aan de bevoegde tuchtkamer om te beslissen of een overtal noodzakelijk was. De Gentse Tuchtkamer besliste meermaals dat het toenmalige aantal voldeed en dat het zelfs meer dan voldoende was.¹²⁹ De bedenking kan hierbij gemaakt worden dat – indien de publieke dienstverlening destijds vlot verliep met een twintigtal notarissen – de Franse overheersers het bij het rechte eind gehad hadden om het excessief aantal notarissen van het ancien régime te willen terugschroeven.

¹²³ Loi sur la création des cautionnements, qui assujettit les notaires à cette mesure, *Bulletin des lois de la république française*, 3ème série, 10, nr. 66.

¹²⁴ RAG, *Modern Notariaat, Notaris Nève (Gent)*, NOT639/242 tot 249.

¹²⁵ Notaris Balliu's naam ontbreekt bijvoorbeeld in de editie voor het jaar 1809, wat nochtans niet verhinderde dat hij akten verleed in dat jaar. Deze akten worden bewaard in het RAG, *Modern Notariaat, Notaris Jean Bernard Materlinck*, NOT638/13.

¹²⁶ Loi contenant organisation du notariat du 25 ventôse an XI, *Bulletin des lois de la république française*, 3ème série, 258, nr. 2440. Deze wet maakte de notariële wetgeving één binnen Napoleons rijk.

¹²⁷ Art. 32 Ventôsewet.

¹²⁸ Dit was een wettelijke plicht conform art. 43 Ventôsewet.

¹²⁹ Bijvoorbeeld RAG, *Tuchtkamer Notarissen Gent-Eeklo*, NOT2/1, folio 4r, folio 9v en folio 14r.

Het notariaat werd niet enkel vereenvoudigd door de daling van het aantal notarissen, maar ook door de succesvolle eenmaking van het recht door Napoleon Bonaparte. Enkel zijn nieuwe regelgeving was immers nog van tel.¹³⁰ Tijdens het ancien régime moest een Gentse notaris daarentegen heel wat verschillende soorten regelgeving meester zijn. Niet alleen had zo goed als elke heerlijkheid en elke stad een eigen costume,¹³¹ maar daarnaast moest een notaris ook nog Romeins recht, canoniek recht en koninklijke en plaatselijke wetgeving onder de knie krijgen.¹³² Het aantal rechtsbronnen werd door de eenmaking dus beduidend beperkt.

De annexatie bij Frankrijk zorgde evenwel ook voor enige rompslomp in de notariële praktijk. Naast het verplicht gebruik van de republikeinse kalender,¹³³ maakte de taalwetgeving de akten ingewikkelder. Het taalbesluit van 24 praerial jaar XI (13 juni 1803) bepaalde dat vanaf 13 juni 1804 alle notariële akten in het Franse Keizerrijk in het Frans opgesteld moesten worden.¹³⁴ Het tweede artikel van dat taalbesluit liet overheidsmandatarissen echter wel toe om op verzoek van de partijen een vertaling op te nemen in de marge. Als gevolg hiervan werkten sommige notarissen met een Franstalige en een Nederlandstalige kolom in hun akten,¹³⁵ waaronder notaris Coussement.¹³⁶

Na de val van het Franse Keizerrijk was het de beurt aan koning Willem I om een taalbeleid te voeren.¹³⁷ Dit beleid was tijdens de eerste jaren van het Nederlands bewind nog gematigd. De combinatie van de besluiten van 18 juli 1814 en 1 oktober 1814¹³⁸ voerde een taalvrijheid in, die toeliet dat notariële akten opgesteld werden in het Frans, het Vlaams of een andere taal die de partijen en de

¹³⁰ De invoeringwet van zijn Burgerlijk Wetboek maakte immers komaf met het de regelgeving van het ancien régime en met de fragmentarisch ingevoerde revolutionaire wetten: J.-L. Halpérin, 'Le droit privé de la Révolution: héritage législatif et héritage idéologique', *Annales historiques de la Révolution française*, 328 (2002), p. 136; D. Heirbaut, 'Conclusions: Codification, a new beginning for the nation?', *supra* voetnoot 11, p. 323.

¹³¹ P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 286.

¹³² G. Van Dievoet, 'Notarisboeken en formulierboeken voor notarissen in de Zuidelijke Nederlanden van 1500 tot 1800', in P. L. Nève en J. J. Verbeek (eds.), *Forma servata: vijf opstellen over formulieren en formulierboeken in het notariaat van de Middeleeuwen tot vandaag*, Deventer, 1998, p. 83.

¹³³ Hij werd in de Belgische departementen ingevoerd door de *Code Merlin* op 7 pluviöse jaar V (26 januari 1796) en was de exclusief te gebruiken kalender tot 1 januari 1806: F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, pp. 185-186.

¹³⁴ J. Clement, *Taalvrijheid, bestuurstaal en minderheidsrechten. Het Belgisch model*, Antwerpen, 2003, p. 25.

¹³⁵ F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, p. 146.

¹³⁶ Na 12 juni 1804 en tot 30 december 1814 verleed Franciscus Petrus Coussement geen enkel huwelijkscontract meer exclusief in het Nederlands. Slechts twaalf akten waren exclusief Franstalig, de overige 77,8% van de huwelijkscontracten in die periode werden in twee kolommen neergeschreven.

¹³⁷ De huidige Belgische contreien gingen toen immers deel uitmaken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

¹³⁸ Dit besluit schafte de regel af dat akten slechts geregistreerd werden indien ze in het Frans verleden of vertaald waren: F. Stevens, *Revolutie en notariaat: Antwerpen 1794-1814*, Assen, 1994, p. 175.

notaris beheersten. Deze gematigde wind keerde echter in 1823, wanneer er een systeem van taaldwang ingevoerd werd.¹³⁹ Dit strikte taalbeleid stootte op luid protest in de Zuidelijke Nederlanden, waardoor er in 1830 volledige taalvrijheid toegestaan werd.¹⁴⁰ Het taalgebruik in Coussements akten reflecteren deze wetswijzigingen ook.

Het waren echter niet alleen de notarissen die zich moesten aanpassen aan de opeenvolgende wetswijzigingen. Ook de bevolking kon niet ontsnappen aan de veranderingen die doorgevoerd werden.

3. De wettelijke en contractuele bescherming van weduwes en weduwnaars

De overgangperiode van het ancien régime naar de Belgische onafhankelijkheid is gekentekend door een waterval van opeenvolgende wetgevende initiatieven. De notaris en het huwelijkscontract konden echter tot ankerpunt dienen voor de bevolking. Aan de ene kant kon de notaris met zijn juridische kennis zijn cliënten door de woelige wateren van de wijzigende wetgeving loodsen, aan de andere kant was het huwelijkscontract een soort *bridge over troubled water*. Zolang hun contractuele regeling immers niet strijdig was met het recht dat van kracht was op het moment van de huwelijksluiting, konden zij hierop blijven rekenen, ongeacht de latere evoluties in het familiaal vermogensrecht.¹⁴¹

3.1. *Het ancien régime*

Het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht lagen in het ancien régime haast uitsluitend in costumiere teksten verankerd.¹⁴² Deze normen waren in oorsprong deel van het gewoonterecht, maar ze werden vanaf de 16e eeuw gecodificeerd en gehomologeerd. Door de homologatie veranderde hun statuut van gewoonterecht naar wetgeving.¹⁴³

¹³⁹ G. Martyn en R. Opsommer, *Geschiedenis van de politiek en van het publiekrecht*, Brugge, 2008, p. 244. Zie vooral: A. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830): de genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brugge, 1967, pp. 1-382.

¹⁴⁰ J. Wijermars, *Stiefbroeders: Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834*, Hilversum, 2012, p. 339.

¹⁴¹ In mijn masterproef wordt er dieper ingegaan op het overgangsrecht, meer bepaald op pp. 78-82: E. Vyncke, *Empirische studie van de rechten van de langstlevende echtgeno(o)t(e)in de overgangstijd van het Ancien Régime naar de Belgische onafhankelijkheid*, terug te vinden in de catalogus van de universiteitsbibliotheek van Gent.

¹⁴² J. Gilissen, 'La coutume dans les "Pays de par-deçà" (Belgique, Pays-Bas, Nord de la France) (XIIe-XVIIIe siècles)', in La Société Jean Bodin (ed.), *Recueil de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, LII/2, *La coutume*, Brussel, 1990, p. 303.

¹⁴³ J. Gilissen, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, pp. 537 en 630.

Dit costumiere recht was een recht met veel gezichten. Steden, dorpen en heerlijkheden hadden hun eigen gehomologeerde costumen.¹⁴⁴ Ook binnen eenzelfde rechtsgebied was er overigens verscheidenheid. Op de verschillende categorieën van goederen (roerende goederen, allodia, lenen en cijnsgoederen) waren meestal verschillende regels van toepassing.¹⁴⁵ Dit was ook het geval in het erfrecht en het huwelijksvermogensrecht.¹⁴⁶ Daarnaast hadden mannen en vrouwen soms verschillende materiële rechten, maar in Gent werd er geen onderscheid gemaakt op basis van het geslacht van de langstlevende echtgeno(o)t(e).¹⁴⁷

In de huwelijkscontracten van de eerste deelpopulatie¹⁴⁸ bedong 97,8% van de koppels dat de Gentse stedelijke costumen aanvullend van toepassing zouden zijn.¹⁴⁹ Er werd nooit gekozen voor de andere Gentse costumen van de heerlijkheden van Sint-Pieters en Sint-Baafs of de Oudburg. Dit is te verklaren door het feit dat deze hun familiaal vermogensrecht hadden afgestemd op de stedelijke costumen en door het feit dat hun gerechten zich betreffende dergelijke kwesties richtten naar de rechtspraak van de stadsschepenen.¹⁵⁰ Door de Gentse stedelijke costumen als aanvullend recht aan te wijzen, maakte de overgrote meerderheid van de koppels ook het principe van universaliteit van het sterfhuis van toepassing. Dit hield in dat het gehele vermogen van een overledene beheerst werd door het stadsrecht, ongeacht de ligging van die goederen.¹⁵¹

De inhoud van de Gentse stedelijke costumen bood weduwes en weduwnaars een omvangrijke bescherming. Deze nam meerdere vormen aan.¹⁵² Een eerste soort bescherming vloeide voort uit het wettelijk huwelijksvermogensstelsel, dat namelijk een gemeenschapsstelsel was.¹⁵³ Het bestaan van een gemeenschappelijk vermogen tussen echtgenoten brengt met zich mee dat dit bij ontbinding van het huwelijk verdeeld moet worden. De costumiere huwgemeenschap¹⁵⁴ in Gent

¹⁴⁴ P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 286.

¹⁴⁵ P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 286.

¹⁴⁶ P. Godding, 'Le droit au service du patrimoine familial: les Pays-Bas méridionaux (12e-18e siècle)', in L. Bonfield (ed.), *Marriage, Property, and Succession*, Berlijn, 1992, p. 22.

¹⁴⁷ M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, p. 270.

¹⁴⁸ Deze werden verleden tussen 1778 en 1796, *supra*.

¹⁴⁹ Eén koppel uit Zele koos voor de costumen van Dendermonde en deed afstand van alle andere costumen en plakaten die niet conform waren met deze costumen. Een ander koppel deed geen uitspraak over het subsidiair recht, terwijl een derde koppel net expliciet afstand deed van elke aanvullende werking van costumen, privileges of plakaten.

¹⁵⁰ E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, III, *Het Oost-Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, pp. 6 en 8.

¹⁵¹ E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, III, *Het Oost-Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, pp. 25 e.v.

¹⁵² Op de vergoedingsrekeningen en het lot van de passiva wordt hier niet verder ingegaan. In mijn masterproef is dit wel verder uitgewerkt: *supra* voetnoot 141, pp. 42-43.

¹⁵³ P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 265.

¹⁵⁴ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XX, art. 3.

was quasi-universeel¹⁵⁵ en de weduwe of weduwnaar kreeg daarvan de helft.¹⁵⁶ Dit was dus een belangrijke bescherming.

Andere beschermingsmechanismen grepen in wanneer het huwelijksvermogen reeds verdeeld was.¹⁵⁷ Zo kreeg de langstlevende dankzij de lijftocht¹⁵⁸ een levenslang vruchtgebruik op de helft van het aan de erfgenamen toegevalen erfdeel.¹⁵⁹ Dit erfdeel bestond principieel uit het eigen vermogen van de eerststervende en diens helft van het gemeenschappelijk vermogen. Daarnaast gaf de rechtsfiguur van de houdenis de langstlevende ouder een autonoom gebruiksrecht op het vermogen van de minderjarige onbekwame kinderen, in ruil voor de plicht hen op te voeden en te onderhouden.¹⁶⁰ De rechtspositie van de langstlevende werd dankzij dit gebruiksrecht tijdelijk versterkt.¹⁶¹

Naast deze wettelijke regeling bestond ook de mogelijkheid om in een huwelijkscontract de bescherming van de langstlevende verder uit te breiden, in te perken of te specificeren.

De aanstaande echtgenoten bevestigden de costumen op sommige vlakken. Zo bepaalde meer dan de helft¹⁶² van de contracten uitdrukkelijk dat de gemeenschapsgoederen zouden *deelsaem wesen alf en alf gelijk gelt in coffer*, terwijl dit, op grond van de costumen, ook zonder die vermelding het geval geweest zou zijn.¹⁶³ Naast het louter bevestigen van de regels legden de koppels ook soms eigen accenten, bijvoorbeeld over de wijze van verdelen. In een overgrote meerderheid¹⁶⁴ van deze deelpopulatie werd bedongen dat indien het huwelijk kinderen had voortgebracht, de langstlevende zelf kon kiezen welke gemeenschapsgoe-

¹⁵⁵ Deze gemeenschap van roerende goederen en aanwinsten bevatte ook alle onroerende goederen die binnen de stadsmuren lagen, omdat deze als roerend beschouwd werden. Hierdoor konden enkel de onroerende goederen gelegen buiten de stad in het eigen vermogen vallen. Leengoederen ontsnapten daarnaast altijd aan het gemeenschappelijk vermogen: gehomologeerde costumen van Gent, tit. VI, art. 19, tit. XXV, art. 8 en 40 en tit. XXVI, art. 18; P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 295.

¹⁵⁶ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XXV, art. 1, 4, 6, 9 en 29.

¹⁵⁷ Bij het overlijden van een gehuwd persoon dient eerst het huwelijksvermogen vereffend en verdeeld te worden, om te weten wat er in de nalatenschap valt en wat aan de langstlevende toekomt. Daarna wordt de nalatenschap vereffend en verdeeld.

¹⁵⁸ Dit wordt ook een douarie genoemd.

¹⁵⁹ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XXV, art. 1 en 9; M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, p. 270.

¹⁶⁰ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XXII, art. 5 en volgende.

¹⁶¹ D. De ruysscher, 'Balancing interests in stepfamilies: *droit de dévolution* and *bijleving* (Southern Low Countries, 16th-18th centuries)', in D. De ruysscher en E. Alofs (eds.), *Het nieuw samengesteld gezin: recht en geschiedenis*, Antwerpen, 2013, p. 58.

¹⁶² 55,2% van de contracten.

¹⁶³ Gehomologeerde costumen van Gent, tit. XXV, art. 1, 4, 6, 9 en 29.

¹⁶⁴ 85,1% van de contracten.

deren in zijn/haar kavel zouden vallen.¹⁶⁵ Dit benadeelde de gemeenschappelijke kinderen eigenlijk niet, omdat zij die gekozen goederen in principe verkregen bij de dood van hun langstlevende ouder. In de hypothese dat het huwelijk kinderloos ontbonden werd, koos slechts twee op drie¹⁶⁶ koppels voor een dergelijk keuzebeding.¹⁶⁷

De aanstaande echtgenoten weken ook af van de wettelijke regeling. De meerderheid¹⁶⁸ van de aanstaande echtelieden ging bijvoorbeeld nog een stap verder dan de costumiere quasi-universele gemeenschap en koos voor een universele gemeenschap. Er bestond tussen hen dus enkel gemeenschappelijk vermogen en niets was eigen. Dit maakte een verschil uit, want de langstlevende verkreeg in de vorm van de costumiere lijftocht enkel een vruchtgebruik op de helft van de eigen goederen. Door de inbreng in de huwgemeenschap verkreeg de langstlevende veel substantiëlere rechten. Hij of zij verkreeg door de verdeling van de gemeenschap in beginsel de ene helft van de ingebrachte goederen in volle eigendom en verkreeg dankzij de lijftocht de helft van de andere helft (=1/4) in vruchtgebruik.

Door een vooruitmaking in te lassen weken ook veel koppels af van het principe dat er bij helften verdeeld werd. Deze clause gaf de langstlevende het recht om goederen vóór de verdeling uit de gemeenschap te nemen. Die werden dan niet op zijn of haar aandeel in de gemeenschap aangerekend; slechts het resterend vermogen werd verdeeld onder de langstlevende en de erfgenamen.¹⁶⁹ Deze huwelijkse voorwaarde kwam heel frequent voor¹⁷⁰ en gaf meestal¹⁷¹ het recht om de strikt persoonlijke goederen (“*alle sijne ofte haere cleederen lynen wollen baguen ende juweelen ten hoofde halse ende lichaeme van den selven langhslevende dienende*”) en een bepaalde geldsom vooruit te nemen. In een kleine meerderheid¹⁷² van de gevallen mochten beide partners hetzelfde bedrag tot zich nemen.

¹⁶⁵ Er werd ook vastgelegd uit welke gemeenschapsgoederen gekozen kon worden. Op de eerste plaats kwam een keuze uit de roerende goederen en beroepsgoederen (45,6% van de bedingen) en de tweede meest voorkomende clause liet de langstlevende kiezen uit de roerende gemeenschapsgoederen (24,6%).

¹⁶⁶ 68,7% van de contracten.

¹⁶⁷ Ook in deze conditie was het modale voorwerp de roerende goederen en beroepsgoederen (45,7% van de keuzebedingen) en kwamen de roerende goederen op de tweede plaats (23,9%).

¹⁶⁸ 63,4% van de koppels.

¹⁶⁹ J. Monballyu, *Geschiedenis van het familierecht. Van de late middeleeuwen tot heden*, Leuven, 2006, p. 196; W. Pintens, C. Declerck, J. Du Mongh en K. Vanwinckelen, *Familiaal vermogensrecht*, Mortsel, 2010, p. 341.

¹⁷⁰ Indien er bij overlijden gemeenschappelijke kinderen zouden zijn, werd dit in het voordeel van 94,0% van de mannen en 95,5% van de vrouwen bedongen en indien er geen zouden zijn, ten voordele van 65,7% van de mannen en 70,1% van de vrouwen.

¹⁷¹ Met gemeenschappelijke kinderen: 81,7% bij de mannen en 82,0% bij de vrouwen. Zonder gemeenschappelijk kinderen: 76,1% bij de mannen, 76,6% bij de vrouwen.

¹⁷² Met gemeenschappelijke kinderen: 53,1% van de vooruitmakingen, zonder: 50,5%.

Een groot deel van de bedingen¹⁷³ voorzag echter dat indien de vrouw de langstlevende was, zij een groter bedrag vooruit mocht nemen dan wanneer de man het langst leefde. Dit maakte een verdere afwijking van de stedelijke costumen uit, aangezien die dezelfde materiële rechten toekenden aan weduwes en weduwnaars.¹⁷⁴

In deze bedongen vooruitmakingen kan een bepaalde denkwijze ontwaard worden. De echtgenoot die alleen achterbleef, moest eerst en vooral zijn/haar eigen spullen kunnen behouden, zonder dat hij/zij daardoor minder kreeg bij de verdeling van de andere gemeenschapsgoederen. De bijkomende geldsom die meestal toegekend werd, kon dan bijvoorbeeld dienen om zonder teveel zorgen orde op zaken te kunnen stellen. Dat de vrouw vaak een groter bedrag vooruit mocht nemen dan de man, had er misschien mee te maken dat hij in beginsel de kostwinner was en als weduwnaar gewoon verder kon blijven werken. Een weduwe-huisvrouw had daarentegen het vast inkomen van haar man samen met hem verloren.

De voorgaande clausules betroffen de verdeling van het vermogen en eventuele correcties daarop. Na de verdeling lag vast welke goederen principieel aan de langstlevende toekwamen en welke aan de erfgenamen van de eerststervende. De costumiere lijftocht en de houdenisse verschafte de langstlevende daarenboven ook nog een zeker gebruiksrecht op hetgeen die erfgenamen verkregen.¹⁷⁵ Sommige trouwlustigen wilden hun partner evenwel nog een extra appeltje voor de dorst geven. Daarom kenden ze door middel van een contractuele erfstelling de langstlevende echtgenoot bijkomende rechten toe op hun nalatenschap.¹⁷⁶

Een contractuele erfstelling kwam amper¹⁷⁷ voor indien de erfgenamen van de eerststervende de gemeenschappelijke kinderen van het koppel waren. Dit lage aantal kan erop wijzen dat de combinatie van de costumiere lijftocht en de houdenisse als een toereikende bescherming beschouwd werd, waardoor de paren afzagen van het instellen van een contractuele erfstelling.

Werd het huwelijk echter kinderloos ontbonden, dan gold in haast de helft¹⁷⁸ van de huwelijkscontracten een contractuele erfstelling, waarbij vier op vijf¹⁷⁹

¹⁷³ Met gemeenschappelijke kinderen: 45,3% van de vooruitmakingen, zonder: 47,4%.

¹⁷⁴ M. Danneel, *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent*, Leuven, 1996, p. 270.

¹⁷⁵ *Supra*.

¹⁷⁶ In een contractuele erfstelling beschikt iemand ten voordele van een ander over de goederen die hij bij zijn dood zal nalaten, zodat het als het ware een schenking van toekomstige goederen betreft: H. De Page, *Traité élémentaire de droit civil belge*, VIII/2, *Les testaments*, Brussel, 1947, p. 1689; G. Van Oosterwyck, 'Huwelijksvoordelen en contractuele erfstellingen', *TPR*, (1985), p. 250.

¹⁷⁷ Ze kwamen voor in 4,5% van de huwelijkscontracten.

¹⁷⁸ In 47,0% van de contracten.

¹⁷⁹ 79,4% van deze contractuele erfstellingen.

van die bedingen wederkerig¹⁸⁰ was. De geboden bescherming was erg groot. De meest voorkomende versie kende immers aan de langstlevende de volle eigendom van de volledige nalatenschap toe.¹⁸¹ Deze gift betekende dat de weduwe of weduwnaar eigenaar werd van alle goederen die in het huwelijk aanwezig waren. Op de tweede plaats kwam de gift van het vruchtgebruik op de volledige nalatenschap van de eerststervende partner.¹⁸² Het onderscheid tussen de twee was vooral van belang voor de erfgenamen van de eerststervende. Omdat er geen gemeenschappelijke kinderen waren, hadden die erfgenamen geen familieband met de langstlevende en erfden zij ook niet van hem of haar. De goederen die in volle eigendom aan de langstlevende vermaakt werden, zagen zij bijgevolg nooit meer terug. Wanneer de erflater echter slechts een vruchtgebruik toekende en de erfgenamen zo blote eigenaars werden, bleven die goederen wél in de familie. Na het overlijden van de langstlevende kregen die erfgenamen de volle eigendom in handen, omdat het vruchtgebruik dan aanwaste bij de blote eigendom.

Alles in acht genomen maakte men in de geanalyseerde huwelijkscontracten duchtig gebruik van de mogelijkheid om huwelijkse voorwaarden te bedingen. Wanneer men afweek – en dus ontevreden was met de costumiere regeling – was dit hoofdzakelijk om de langstlevende extra te beschermen. De universele gemeenschap was immers het modaal stelsel en vooruitmakingen, keuzebedingen en contractuele erfstellingen waren talrijk.

In deze huwelijkse voorwaarden werd er eveneens rekening gehouden met de belangen van eventuele gemeenschappelijke kinderen. Wanneer zij als erfgenamen tot de nalatenschap kwamen, zien we bijvoorbeeld dat contractuele erfstellingen heel zelden voorkwamen. De langstlevende ouder mocht daarentegen wel heel vaak gemeenschapsgoederen vooruitnemen en had ook dikwijls een keuze-recht bij de verdeling. Dit schaadde de gemeenschappelijke kinderen niet, aangezien zij uiteindelijk ook tot de nalatenschap van die langstlevende ouder geroepen zouden worden.

De families van beide aanstaanden stonden in de geanalyseerde huwelijkscontracten niet op de voorgrond. Door de gemeenschap uit te breiden en overlevingsrechten¹⁸³ toe te kennen, verkleinde het erfdeel van de erfopvolgers

¹⁸⁰ Dit betekent dat zowel de desgevallende weduwnaar als weduwe de begunstigde was.

¹⁸¹ Dit was het voorwerp van 60,0% van de contractuele erfstellingen ten voordele van de man en 56,6% van die ten voordele van de vrouw.

¹⁸² Dit was het voorwerp van 36,7% van de contractuele erfstellingen ten voordele van de man en 41,5% van die ten voordele van de vrouw.

¹⁸³ Deze term slaat op beschermingstechnieken die slechts op voorwaarde van overleving effect hebben: A. Verbeke, F. Buysens en H. Derycke, *Vermogensplanning met effect na overlijden: langstlevende*, Gent, 2006, p. 71.

immers. Toch werden hun belangen niet helemaal verwaarloosd, zoals wanneer de contractuele erfstelling enkel een vruchtgebruik op de nalatenschap betrof.

Deze opvattingen vormen als het ware de beginsituatie van een “wetgevend experiment” dat gevoerd werd in de besproken overgangperiode. Daarbij wordt de vraag gesteld of de nieuwe machthebbers door de onafhankelijke variabele ‘normatieve bescherming’ te manipuleren een invloed gehad hebben op de afhankelijke variabele ‘contractuele bescherming’. Voor het ancien régime kan over de contractuele bescherming in het kort gezegd worden dat er bovenal bescherming werd geboden aan het kerngezin, terwijl de families van de aanstaanden aan het kortste eind moesten trekken.

3.2. Franse revolutionairen aan de macht

Na de homologatie in de 16e eeuw bleef het Gentse costumiere erf- en huwelijksvermogensrecht onveranderd verder gelden tot aan de annexatie bij Frankrijk.¹⁸⁴ Zelfs daarna bleef het grotendeels van kracht.¹⁸⁵ Nochtans stootte de intrinsieke diversiteit van het costumiere recht de Franse revolutionairen voor de borst, omdat het botste met de verlichte ideeën die zij hadden over een moderne Staat.¹⁸⁶ Verlichtingsdenker Diderot stelde het costumiere recht in zijn *Encyclopédie* als volgt aan de kaak: “*Qu’est-ce qu’une loi dont la justice locale et dont l’autorité bornée tantôt par une montagne, tantôt par un ruisseau, s’évanouit parmi les sujets d’un même État, pour quiconque passe le ruisseau ou la montagne?*”¹⁸⁷ Hoewel het niet aan goede voornemens ontbrak, slaagden de revolutionairen er niet in om het hele privaatrecht één te maken.¹⁸⁸

De revolutionaire burgerlijke wetgeving was op zijn best fragmentarisch te noemen.¹⁸⁹ Voor Gentse weduwes en weduwnaars was de grootste aanpassing het verlies van de contractuele erfstelling en de costumiere lijftocht. Beide waren volgens de revolutionairen onlosmakelijk verbonden met het verwerpelijke

¹⁸⁴ E. M. Meijers, *Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden*, III, *Het Oost-Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, p. 95.

¹⁸⁵ P. Godding, ‘Les contrats de mariage dans la première moitié du 19e siècle: fidélité à la coutume ou adoption sans réserve du Code Napoléon?’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 14 (1983), p. 102; D. Heirbaut, *Privaatrechtsgeschiedenis van de Romeinen tot heden*, Gent, 2005, p. 411.

¹⁸⁶ J. Bart, *Histoire du droit privé: de la chute de l’Empire Romain au XIXe siècle*, Parijs, 1998, pp. 437-438.

¹⁸⁷ Eigen vertaling: Wat is een wet waarvan de gelding en de rechtskracht begrensd is door nu eens een berg, dan weer een beek, en die onder de onderdanen van eenzelfde Staat in rook opgaat, voor al wie de beek of de berg voorbijgaat?

¹⁸⁸ D. Heirbaut, *Privaatrechtsgeschiedenis van de Romeinen tot heden*, Gent, 2005, p. 138.

¹⁸⁹ J.-L. Halpérin, ‘Le droit privé de la Révolution: héritage législatif et héritage idéologique’, *Annales historiques de la Révolution française*, 328 (2002), p. 135.

ancien régime en werden dus resoluut afgeschaft.¹⁹⁰ Dankzij de grote vrijheid die gegeven werd met betrekking tot huwelijkscontracten konden aanstaande echtgenoten evenwel het gewoonterecht overnemen als een contractuele regeling en het zo toch opnieuw toepassen.¹⁹¹

Er werd reeds vermeld dat notaris Coussements carrière in deze revolutionaire periode onderbroken werd in februari 1796, vier maanden na de annexatie bij Frankrijk. Tijdens die vier maanden verleed hij vier huwelijkscontracten. Deze lagen inhoudelijk¹⁹² volledig in de lijn van de eerdere huwelijkscontracten. Zo verwijzen ze naar de aanvullende werking van de costumen¹⁹³ en werden er zelfs nog contractuele erfstellingen toegekend,¹⁹⁴ hoewel deze uitdrukkelijk afgeschaft waren.¹⁹⁵ Omdat er inhoudelijk geen enkele verwijzing is naar de nieuwe regeling en omwille van het kleine aantal contracten, kan er geen mening van de Gentse koppels over het revolutionaire gedachtegoed uit afgeleid worden.

3.3. *Onder napoleontische en Nederlandse heerschappij*

Het recht van het ancien régime werd definitief begraven door de eenmaking van het burgerlijk recht onder Napoleon Bonaparte.¹⁹⁶ De invoeringswet van zijn Burgerlijk Wetboek maakte komaf met het oude recht, waaronder niet enkel de costumiere regelgeving, maar ook de revolutionaire wetten gerekend werden.¹⁹⁷ In huwelijkscontracten mocht er niet op een algemene wijze naar het oude recht verwezen worden.¹⁹⁸

¹⁹⁰ J. Gilissen, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, p. 540; P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 292; M. Van Quickenborne, *Contractuele erfstelling*, Gent, 1991, p. 10.

¹⁹¹ D. Heirbaut, *Privaatrechtsgeschiedenis van de Romeinen tot heden*, Gent, 2005, p. 411.

¹⁹² De enige afwijking is formeel van aard, namelijk een toevoeging van de republikeinse datum op de akte: RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653, stuk 5 van het jaar 1796.

¹⁹³ Om deze reden werd ervoor gekozen om van deze vier geen aparte deelpopulatie te maken, maar om ze bij de contracten van het ancien régime te rekenen.

¹⁹⁴ Deze contractuele erfstellingen waren op het moment van het bedingen ervan strijdig met de dan geldende wetgeving. Daardoor konden ze bij het uiteindelijke overlijden van de eerststervende niet ingeroepen worden door de langstlevende. Meer uitleg over het overgangsrecht is te vinden in mijn masterproef: *supra* voetnoot 141, pp. 78-82.

¹⁹⁵ De afschaffing werd in de Belgische departementen bij besluit van 28 brumaire jaar IV (19 november 1795) ingevoerd.

¹⁹⁶ J.-L. Halpérin, *Histoire du droit privé français depuis 1804*, Parijs, 2001, p. 15.

¹⁹⁷ J.-L. Halpérin, 'Le droit privé de la Révolution: héritage législatif et héritage idéologique', *Annales historiques de la Révolution française*, 328 (2002), p. 136; D. Heirbaut, 'Conclusions: Codification, a new beginning for the nation?', *supra* voetnoot 11, p. 323.

¹⁹⁸ Art. 1390 van de *Code civil* van 1804. Het was wel toegestaan om via specifieke clausules het oude recht in het huwelijkscontract op te nemen: J. G. Loqué de Roissy, *Législation civile, commerciale et criminelle, ou commentaire et complément des codes français*, VI, Brussel, 1836, p. 343.

Op het huidig Belgisch territorium was Napoleons Wetboek vanaf zijn afkondiging van kracht. Hier kwam geen verandering in gedurende de periode dat het toekomstige België bij het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden behoorde, noch bij de Belgische onafhankelijkheid.¹⁹⁹

In vergelijking met de wetgeving van het ancien régime werden weduwes en weduwnaars in de kou gezet door het napoleontische recht. Daar waar in de Belgische contreien voorheen een ruime bescherming geboden werd aan de langstlevende,²⁰⁰ gaf het Burgerlijk Wetboek hen slechts een minimum. Het enige waar zij op konden rekenen was de helft van het gemeenschappelijk vermogen.²⁰¹ Dit vermogen was bovendien kleiner dan in het Gentse gewoonrecht,²⁰² wat een verdere beperking van de bescherming betekende. Op erfrechtelijk vlak was hun bescherming nagenoeg onbestaande. Er was geen wettelijk erfrecht en de langstlevende kwam enkel als onregelmatig erfgenaam tot de nalatenschap.²⁰³ Dat hield in dat een weduwe of weduwnaar slechts kon erven, indien haar/zijn echtgeno(o)t(e) geen familieleden in de 'erfbare' graad, noch natuurlijke kinderen achterliet.²⁰⁴ Daar men tot in de twaalfde graad kon erven, werd de langstlevende dus zelden tot de nalatenschap geroepen.²⁰⁵

Opmerkelijk hierbij is dat dit gebrek aan enig recht op de nalatenschap niet wordt verantwoord in de voorbereidende werken van het Burgerlijk Wetboek. Het is daarentegen een gevolg van een onoplettendheid tijdens de voorbereidende werkzaamheden.²⁰⁶ Tijdens de voorbereiding in de *Conseil d'Etat* was er opgemerkt dat de wettekst geen overlevingspensioen aan de behoeftige langstlevende toekende. Het antwoord daarop was dat art. 754 in een vruchtgebruik op 1/3 van de nalatenschap voorzag.²⁰⁷ Deze bewering was echter foutief, aangezien dit artikel enkel over de situatie ging waarbij een ouder van een kind erfde. Toch

¹⁹⁹ H. Casman en E. Alofs, 'Het nieuw samengesteld gezin', *supra* voetnoot 12, p. 89; D. Heirbaut, G. Baeteman, en M. Storme, *Cumulatieve editie van het Burgerlijk Wetboek: de huidige en de originele tekst met alle wijzigingen in België van 1804 tot 2004*, I, *Inleiding. Art. 1-1000*, Mechelen, 2004, pp. XIII-XIV.

²⁰⁰ P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 266.

²⁰¹ Art. 1474 van de *Code civil* van 1804.

²⁰² Zoals vermeld werden onroerende goederen gelegen binnen de stadsmuren als roerend beschouwd, waardoor de Gentse costumiere gemeenschap quasi-universeel was. In het Burgerlijk Wetboek bestond dergelijke roerendmaking niet.

²⁰³ J.-L. Halpérin, *Histoire du droit privé français depuis 1804*, Parijs, 2001, p. 108; A. Lefebvre-Teillard, *Introduction historique au droit des personnes et de la famille*, Parijs, 1996, p. 207.

²⁰⁴ Art. 767 van de *Code civil* van 1804; D. Heirbaut, *Privaatrechtsgeschiedenis van de Romeinen tot heden*, Gent, 2005, p. 412.

²⁰⁵ Art. 755 van de *Code civil* van 1804.

²⁰⁶ H. Casman en E. Alofs, 'Het nieuw samengesteld gezin', *supra* voetnoot 12, p. 90; F. Laurent, *Principes de droit civil*, IX, *Des successions*, Brussel, 1873, pp. 184-185; P. Viollet, *Histoire du droit civil français, accompagnée de notions de droit canonique et d'indications bibliographiques*, Parijs, 1905, p. 812.

²⁰⁷ J. G. Loqué de Roissy, *Législation civile, commerciale et criminelle, ou commentaire et complément des codes français*, V, Brussel, 1836, p. 59.

werd de uitleg zonder meer aanvaard. Het gebrek aan een wettelijk erfrecht, dat dus eigenlijk op een vergissing berustte, werd later toch op verschillende manieren verantwoord. Zo werd er betoogd dat goederen binnen de familie behoorden te blijven en dat een langstlevende echtgenoot geen familie van de erflater was.²⁰⁸ Er werd ook gezegd dat een erfrecht buitensporig zou zijn, gelet op het feit dat de langstlevende reeds de helft van het gemeenschappelijk vermogen verkreeg.²⁰⁹ Ook werd er betoogd dat echtgenoten elkaar maar zoveel moesten begunstigen als ze nodig achtten.²¹⁰ Dit was eigenlijk naast de kwestie van een wettelijk erfrecht met aanvullende werking. Deze opvatting schonk bovendien geen aandacht aan de belangrijke beperkingen die aan de begiftiging tussen echtgenoten gesteld werden.²¹¹

Wegens de minimale bescherming in de wet, moest de wens om de langstlevende echtgeno(o)t(e) te ondersteunen conventioneel uitgewerkt worden. Uit Coussements akten blijkt duidelijk dat die wens bestond en dat ze in huwelijkscontracten vorm kreeg.

Het wettelijk stelsel droeg niet de voorkeur weg van Coussements cliënten van de tweede deelpopulatie.²¹² Slechts in één zesde²¹³ van de contracten werd het impliciet²¹⁴ of expliciet gekozen. Een conventionele beperking van de wettelijke gemeenschap kwam relatief weinig²¹⁵ voor en een stelsel zonder een gemeenschappelijk vermogen nog veel minder.²¹⁶ Haast drie kwart van de aanstaande echtgenoten²¹⁷ deden daarentegen allebei een inbreng van hun totale tegenwoordig en toekomstig vermogen in het gemeenschappelijk vermogen. Op die wijze koos de meerderheid voor het stelsel dat de langstlevende de grootste bescherming bood, namelijk een universele gemeenschap.

Het kwam vaak voor dat koppels de wijze van verdeling van hun gemeenschappelijk vermogen verder wilden uitwerken. Keuzebedingen kwamen fre-

²⁰⁸ G. Baeteman, *De hervorming van het huwelijksgoederenrecht in West-Europa*, Brussel, 1964, p. 59.

²⁰⁹ F. Laurent, *Principes de droit civil*, IX, *Des successions*, Brussel, 1873, p. 185.

²¹⁰ J. G. Loqué de Roissy, *Législation civile, commerciale et criminelle, ou commentaire et complément des codes français*, V, Brussel, 1836, p. 137.

²¹¹ H. Casman en E. Alofs, 'Het nieuw samengesteld gezin', *supra* voetnoot 12, pp. 90-91. In mijn masterproef worden deze beperkingen verder uitgewerkt: *supra* voetnoot 141, pp. 72-75.

²¹² Deze bevat de huwelijkscontracten die verleden werden tussen 1803 en 1830, *supra*.

²¹³ 16,6% van de contracten.

²¹⁴ Er werd een impliciete keuze voor het wettelijk stelsel gemaakt door geen bedingen op te nemen die van het wettelijk stelsel afweken.

²¹⁵ In 8,3% van de contracten.

²¹⁶ Drie koppels kozen voor een dergelijk stelsel (2,3% van de contracten); één koppel koos voor het totaal stelsel, twee voor een scheiding van goederen.

²¹⁷ 72,7% van de koppels.

quent²¹⁸ voor en lieten de langstlevende meestal kiezen uit de roerende goederen en de beroepsgoederen van het gemeenschappelijk vermogen.²¹⁹

Ook vooruitmakingen kwamen veelvuldig voor in deze deelpopulatie. Vooral voor het geval dat het koppel gemeenschappelijke kinderen had, kreeg de langstlevende dit recht toegekend (83,3% van de contracten). Bij een vooroverlijden zonder gemeenschappelijke kinderen werd dit beduidend minder vaak bedongen (36,4%). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de kinderen – in tegenstelling tot andere erfgenamen – niet echt benadeeld werden door een vooruitmaking, omdat zij toch op termijn (na de dood van hun langstlevende ouder) deze goederen zouden verkrijgen. Meestal mocht de langstlevende de strikt persoonlijke goederen en een bepaalde geldsom uit het gemeenschappelijk vermogen vooruitnemen.²²⁰ Het tweede meest voorkomende voorwerp bestond louter uit de strikt persoonlijke goederen.²²¹

Een contractuele erfstelling was tot slot het beding bij uitstek om een aanstaande echtgenoot te begiftigen indien deze alleen zou achterblijven. Daar waar het voorwerp van de vooruitmaking beperkt is tot gemeenschapsgoederen, biedt de contractuele erfstelling de kans om rechten op de gehele nalatenschap toe te kennen, zijnde het aandeel van de eerststervende uit het gemeenschappelijk vermogen plus diens eigen vermogen. Zo'n verstrekkende clausule werd soms op een haast poëtische wijze verwoord in de onderzochte contracten: "*Le dit survivant aura et profitera, à l'exclusion des héritiers du premier décédé, généralement tous les biens meubles et immeubles, sans exception ni réserve, délaissés par le prédécédé. C'est-à-dire, le dernier vivant des époux aura tout.*"²²²

Het valt op dat deze clausule vooral bedongen werd ingeval er bij het vooroverlijden geen gemeenschappelijke kinderen bestonden (77,3% van de contracten). Waren het echter de gemeenschappelijke kinderen die tot de nalatenschap kwamen, dan stelden slechts drie op tien²²³ koppels een contractuele erfstelling in. Meestal werden contractuele erfstellingen wederkerig²²⁴ bedongen²²⁵ en had-

²¹⁸ Zonder gemeenschappelijke kinderen kwam dit in 76,5% van de contracten voor, waarbij 96,0% van de keuzebedingen geen onderscheid maakte naar geslacht toe. Met gemeenschappelijke kinderen bevatte 80,3% van de contracten een keuzebeding en werd er nooit onderscheid gemaakt of de langstlevende de man of de vrouw zou zijn.

²¹⁹ Zonder gemeenschappelijke kinderen: 63,4% van de keuzebedingen. Met gemeenschappelijke kinderen: 53,8%.

²²⁰ Zonder gemeenschappelijke kinderen: mannen: 62,2% en vrouwen: 67,4%. Met gemeenschappelijke kinderen: mannen: 77,3%, vrouwen: 78,2%.

²²¹ Zonder gemeenschappelijke kinderen: mannen: 15,6% en vrouwen: 11,6%. Met gemeenschappelijke kinderen: mannen: 11,8% en vrouwen: 10,0%.

²²² RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653/15, stuk 27 van het jaar 1807.

²²³ 27,3% van de koppels.

²²⁴ Dit betekent dat zowel de weduwnaar als de weduwe de begunstigde kon zijn.

²²⁵ Zonder gemeenschappelijke kinderen 90,2% van de erfstellingen en met 94,4%.

den ze betrekking op een vruchtgebruik op (een deel van) de nalatenschap.

In circa één derde²²⁶ van de contractuele erfstellingen schonk de toekomstige bruid haar langstlevende echtgenoot een vruchtgebruik op de helft van haar nalatenschap indien zij bij haar dood gemeenschappelijke kinderen naliet. De toekomstige bruidegom stelde in iets mindere mate²²⁷ een erfstelling van zo'n half vruchtgebruik in voor de langstlevende moeder van zijn kinderen. Deze modale contractuele erfstelling stemde overeen met de vroegere costumiere lijf-tocht en maakte dus een overlevingskanaal van het oude recht uit.²²⁸ De andere contractuele erfstellingen betroffen onder meer een geldsom of het beschikbaar deel,²²⁹ waarvan nu eens het eigendomsrecht geschonken werd, dan weer enkel het vruchtgebruik.

Waren er geen gemeenschappelijke kinderen en werden dus andere erfgenamen tot de nalatenschap geroepen,²³⁰ dan was het modale voorwerp de gehele nalatenschap in vruchtgebruik.²³¹ Ongeveer de helft van de 132 koppels koos op die manier ervoor om de langstlevende tijdens diens weduwstaat een ruime bescherming te bieden, zonder daarbij de schoonfamilie boven de eigen familie te plaatsen. Bij het overlijden van de langstlevende waste het vruchtgebruik immers bij de blote eigendom aan, die de familie van de eerststervende in handen had. Een redelijk aantal trouwlustigen plaatste de langstlevende echtgenoot echter boven alles en kende hem/haar de volle eigendom van de gehele nalatenschap toe.²³² Dit was het tweede meest voorkomende beding.

Sommige contractanten beperkten hun vrijgevigheid in het geval de langstlevende hertrouwde. Ze lieten meer bepaald (een deel van) de contractuele erfstelling uitdoven wanneer de langstlevende een nieuw huwelijk aanging.²³³ Gelet op

²²⁶ 31,4% van deze bedingen.

²²⁷ 28,6% van de bedingen.

²²⁸ Dit half vruchtgebruik was in beginsel ook in overeenstemming met het bijzonder beschikbaar deel dat het Burgerlijk Wetboek instelde. Meer hierover in mijn masterproef, *supra* voetnoot 141, pp. 73-74.

²²⁹ Het beschikbaar deel is het gedeelte van de nalatenschap waarover de erflater bij schenking onder levenden of bij testament vrij kan beschikken, zonder het voorbehouden deel van de reservataire erfgenamen te schenden: G. Verschelden, *Handboek Belgisch Familierecht*, Brugge, 2012, p. 154.

²³⁰ De reserve ten voordele van de ascendenten (art. 1094, eerste lid van de *Code civil* van 1804) was niet zo'n groot gevaar voor genereuze contractuele erfstellingen dan die ten voordele van de wettige kinderen. Enerzijds was de eerstgenoemde reserve kleiner, anderzijds sterft de oudere generatie doorgaans vóór de jongere generatie, waardoor het gevaar voor inkorting samen met de reserve verdween.

²³¹ Ten voordele van de weduwnaar 69,4% van de erfstellingen – dit is 47,7% van alle contracten in deze deelpopulatie – en ten voordele van de weduwe 66,0% van de erfstellingen, dit is 48,5% van al die contracten.

²³² Ten voordele van de weduwnaar 17,5% van de erfstellingen, ten voordele van de weduwe 16,5%.

²³³ Dit is zo in acht contracten, namelijk RAG, *Modern notariaat*, *Notaris M. Van Schoote*, NOT653/16 stuk 160 van het jaar 1808; NOT653/16 stukken 61 en 106 van het jaar 1809; NOT653/17 stuk 307 van het jaar 1811; NOT653/22 stukken 2 en 68 van het jaar 1819; NOT653/30 stuk 115 van het jaar 1827 en NOT653/32 stuk 8 van het jaar 1829.

de functie van deze begunstiging is dit niet geheel onlogisch. Zij diende immers om de lacune qua wettelijk erfrecht te dichten door de voortzetting van de huwelijkse levensstandaard conventioneel te vrijwaren. Wanneer de langstlevende hertrouwde, werd er echter een nieuwe standaard gecreëerd, waardoor de contractuele erfstelling eigenlijk overbodig werd. De meerderheid van de koppels die voor notaris Coussement verscheen, zag er echter geen graten in om de langstlevende van hen levenslang van de contractuele erfstelling te laten profiteren.

Welke conclusies zijn er nu uit deze 132 huwelijkscontracten te trekken? De grootste gemene deler van al deze akten was ongetwijfeld de opvatting dat de langstlevende méér moest krijgen dan enkel de helft van de gemeenschap. Hierin verschilden de comparanten dus duidelijk van mening met de Franse wetgever, die de toekenning van rechten bovenop de helft van de gemeenschap buitensporig vond.²³⁴

Over de opvatting dat goederen binnen de familie behoorden te blijven,²³⁵ waren de meningen dan weer eerder verdeeld. Sommige aanstaanden wilden inderdaad dat hun vermogen zou terugkeren naar hun bloedverwanten. Zij schonken daarom slechts een vruchtgebruik op de goederen die hun nalatenschap zouden uitmaken. Bovendien beperkte een minderheid het gemeenschappelijk vermogen of schafte het zelfs af, waardoor de nalatenschap uitgebreid werd. Aan de andere kant was de universele gemeenschap heel populair, die ervoor zorgde dat goederen die eigen geweest zouden zijn, bij de verdeling in het aandeel van de langstlevende konden vallen. Vooruitmakingen, keuzebedingen en contractuele erfstellingen waren eveneens talrijk aanwezig.

Over de tweede deelpopulatie kan in het kort gezegd worden dat het kerngezin op de eerste plaats stond, maar dat de families van de aanstaanden meer gewicht leken te hebben dan in de eerste deelpopulatie. De vraag of het “wetgevend experiment”²³⁶ dat gevoerd werd in de besproken overgangperiode nu werkelijk een verschil teweeg bracht bij de huwelijkscontracten van de tweede deelpopulatie, blijft evenwel nog onbeantwoord. De vergelijking tussen beide deelpopulaties wordt in het volgende onderdeel gemaakt.

3.4. *Evoluties in de overgangperiode*

De vraag of de wijzigingen in de normatieve teksten mogelijk een impact hadden op de inhoud van praktijkakten werd in dit onderzoek geoperationaliseerd door

²³⁴ F. Laurent, *Principes de droit civil*, IX, *Des successions*, Brussel, 1873, p. 185.

²³⁵ G. Baeteman, *De hervorming van het huwelijksgoederenrecht in West-Europa*, Brussel, 1964, p. 59.

²³⁶ *Supra*, subtitel 3.A. *in fine*.

de inhoud van de 266 onderzochte huwelijkscontracten bivariaat te analyseren.²³⁷ Daarbij was één variabele een tijd-variabele, meer bepaald de variabele ‘decennium’²³⁸ of de variabele ‘tijdperk’.²³⁹

De aandacht dient echter gevestigd te worden op de draagwijdte van deze statistieken. Zij zijn beperkt tot het aantonen van significante associaties, maar geven geen uitsluitsel over een oorzakelijk verband. De toetsen kunnen slechts aantonen dat de contracten inhoudelijk veranderden naarmate de tijd vorderde, maar kunnen dit niet vastknopen aan de wijzigingen in de wetgeving. Er bestaan immers andere mogelijke oorzaken, zoals een economische bloei of zelfs de invloed van een ouder wordende notaris. Slechts indien al deze andere mogelijke oorzaken uitgesloten zouden worden, kan gezegd worden dat de wijzigingen in het recht wijzigingen in de huwelijksvoorwaarden teweeg brachten.²⁴⁰

Er zal in dit onderdeel niet gedetailleerd uiteengezet worden op welke vlakken het oude recht doorleefde na het ancien régime, noch waar alle breuklijnen tussen “oud” en “nieuw” zich bevonden in de normatieve teksten. Qua continuïteit wordt slechts herhaald dat het gemeenrechtelijk stelsel een gemeenschapsstelsel bleef. Een groot verschil met de costumiere periode was dan weer dat het Burgerlijk Wetboek de langstlevende geen overlevingsrechten toekende.

De bewoording van de huwelijkscontracten zelf geeft blijk van het besef dat het recht in flux was. Een huwelijkscontract van vlak vóór de invoering van het Burgerlijk Wetboek vermeldde bijvoorbeeld nog het vruchtgenot in het kader van de houdenisse, maar gaf aan dat deze slechts zou voortduren “*soo langhe her de als dan exterende wetten toelaeten*”.²⁴¹ De contractanten waren zich eveneens ervan bewust dat de costumen afgeschafte waren door de invoering van de *Code* en dat het ook niet meer mogelijk was om op algemene wijze naar dat oude recht te verwijzen. De costumen werden immers niet meer als aanvullend recht aange-

²³⁷ Een bivariate analyse bestudeert het verband tussen twee variabelen. Hierbij wordt de χ^2 -toets gebruikt om te onderzoeken of er een verband tussen variabelen bestaat, bijvoorbeeld tussen het ‘tijdperk’ waarin een huwelijkscontract gesloten werd en het voorkomen van een contractuele erfstelling. Aan de hand van de p-waarde wordt bepaald of dit verband statistisch significant is. Dat wil zeggen dat het niet op louter toeval berust. Er bestaat een significante samenhang van zodra de p-waarde kleiner is dan 0,05.

²³⁸ De ordinale variabele ‘decennium’ werd samengesteld op de onconventionele manier. De decennia liepen namelijk van bijvoorbeeld 1771 tot 1780, in plaats van het gewoonlijke 1770-1779. De reden hiervoor is dat op die manier de klassen minder talrijk waren en ook beter gevuld. Door op deze manier te werken, behoorde het jaartal 1830 bijvoorbeeld niet als enige tot een afzonderlijke klasse. Desalniettemin zijn er in het eerste decennium (1771-1780), het derde (1791-1800) en het vierde (1801-1810) *missing values*, omdat er geen akten voorhanden waren voor bepaalde jaren. Notaris Coussement startte immers maar in 1778 en verdween van het notariële toneel tussen 1796 en 1803.

²³⁹ Deze variabele deelde de huwelijkscontracten op in twee klassen, namelijk ‘ancien régime’ en ‘Nieuwste Tijd’. Deze klassen stemmen overeen met de twee deelpopulaties die in hierboven uitgelegd werden.

²⁴⁰ R.M. Lawless, J.K. Robbenolt en T.S. Ulen, *Empirical methods in law*, New York, 2010, p. 35.

²⁴¹ RAG, *Modern notariaat, Notaris M. Van Schoote*, NOT653/14 stuk 15, verleden op 7 december 1803.

duid, behalve in één enkel geval. In een akte van 22 februari 1805 gebeurde dit wel nog, hoewel de contractanten zelf inzagen dat hun clausele een houdbaarheidsdatum had: “*Quant à tous les points omis en présent contrat, les contractants déclarent de s'en rapporter pour leur décision au dispositif de la coutume de Gand, pour autant qu'il n'y aurait point été dérogé par la nouvelle jurisprudence*”.²⁴²

Of dit besef ook hun huwelijksvoorwaarden beïnvloed zou kunnen hebben, wordt in wat volgt getoetst. Achtereenvolgens worden het gekozen huwelijksstelsel, de vooruitmakingen, de keuzebedingen en de contractuele erfstellingen behandeld.

Wat betreft het gekozen huwelijksvermogensstelsel was in beide deelpopulaties de universele gemeenschap het modale stelsel (in 63,4% en 72,7% van de contracten). Wanneer louter op die twee percentages afgegaan wordt, lijkt de populariteit van de universele gemeenschap doorheen de jaren te stijgen. De statistische testen tonen inderdaad aan dat er in de tweede deelpopulatie meer universele gemeenschappen bedongen werden dan bij een gelijkwaardige verdeling verwacht zou worden.²⁴³

Wordt dit per decennium bekeken, dan geldt diezelfde uitspraak enkel voor de eerste twee decennia van de 19^e eeuw, met een piek in het tweede decennium.²⁴⁴ Tussen de jaren 1821 en 1830 taande de populariteit van de universele gemeenschap echter weer.²⁴⁵ De gemeenschap beperkt tot aanwinsten stak toen de kop op.²⁴⁶ Deze resultaten zijn statistisch significant.²⁴⁷

Ook wanneer enkel naar de 19^e eeuw gekeken wordt, is deze evolutie terug te vinden. Het derde decennium zag een vermindering aan universele gemeenschappen²⁴⁸ en een vermeerdering van de tot aanwinsten beperkte gemeenschappen.²⁴⁹ Ook hier is er een significante associatie.²⁵⁰

In de huwelijkscontracten van de tweede deelpopulatie werd er mogelijkkerwijs voor de universele gemeenschap gekozen, omdat de koppels gewoon volgden in de voetstappen van hun voorgangers. Het is ook denkbaar dat de trouwlustigen wilden inspelen op het nieuwe recht. Zelfs indien zij de Franse wetgeving volgden en geen overlevingsrechten instelden, werd er immers toch voor de langstlevende gezorgd dankzij de uitbreiding van de te verdelen gemeenschap. De toe-

²⁴² RAG, *Modern notariaat*, Notaris M. Van Schoote, NOT653/15 stuk 63 van het jaar 1805.

²⁴³ $\chi^2 = 24,92$, $p < 0,001$.

²⁴⁴ 42 in plaats van de verwachte 34,7 = 121% van de verwachte waarde.

²⁴⁵ 28 in plaats van de verwachte 29,3.

²⁴⁶ 8 in plaats van de verwachte 1,8 keer bedongen.

²⁴⁷ $\chi^2 = 60,01$, $p < 0,001$.

²⁴⁸ 28 in plaats van de verwachte 31,3.

²⁴⁹ 8 in plaats van 3,6.

²⁵⁰ $\chi^2 = 16,86$, $p = 0,014$.

komstige echtelieden zouden dan toch niet helemaal meegegaan zijn met de opvattingen van het Burgerlijk Wetboek.

Met betrekking tot het aantal vooruitmakingen was er geen verschil tussen de huwelijkscontracten van de twee deelpopulaties. Hier gingen de contractanten dus in tegen de afschaffing van de overlevingsrechten en hielden ze vast aan het verleden. Het bestaan van een vooruitmakingsrecht zegt evenwel weinig indien niet geweten is wat er precies uit de gemeenschap vooruit genomen mocht worden.

Het voorwerp van de bedongen vooruitmakingen verschilde naargelang het decennium van het verlijden van het contract. Dit was zowel zo wanneer het echtpaar samen kinderen gekregen had²⁵¹ als wanneer het huwelijk bij vooroverlijden kinderloos was.²⁵²

Overleed de eerststervende met gemeenschappelijke kinderen, dan mocht ongeacht het tijdstip van verlijden van het contract de langstlevende meestal de eigen strikt persoonlijke goederen en een geldsom uit de gemeenschap vooruitnemen. In het recentste decennium daalde dit soort vooruitmakingen evenwel sterk in relatieve cijfers. Een grote minderheid van de langstlevenden die gecontracteerd had tussen 1821 en 1830 kon bij het vooroverlijden slechts nog de eigen strikt persoonlijke goederen vooruit nemen.

Ook wanneer er geen gemeenschappelijke kinderen waren toen de dood het echtpaar scheidde, had de grootste groep langstlevenden het recht om zowel de strikt persoonlijke goederen als een geldsom vooruit te nemen. Deze uitspraak geldt evenwel niet voor het laatste decennium van de onderzochte overgangperiode. Toen was de meerderheid van de vooruitmakingen beperkt tot de strikt persoonlijke goederen.

Niet enkel de gemeenschap, maar ook de omvang van het vooruitmakingsrecht was dus tussen 1821 en 1830 kleiner dan verwacht bij een gelijkwaardige verdeling. De jongste trouwlustigen van toen hadden het ancien régime en de gelding van de costumen nooit (bewust) meegemaakt. Misschien hielden zij minder aan de oude gebruiken vast, omdat ze er geen band mee voelden. Dat de langstlevende van hen enkel toegelaten werd om de eigen strikt persoonlijke goederen vooruit te nemen, lag daarenboven in de lijn met de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Deze plaatste die goederen immers in het eigen vermogen, waardoor ze teruggenomen mochten worden.²⁵³

²⁵¹ Vooruitmaking ten gunste van de man: $\chi^2 = 103,96$, $p < 0,001$ en ten gunste van de vrouw: $\chi^2 = 114,21$, $p < 0,001$.

²⁵² Vooruitmaking ten gunste van de man: $\chi^2 = 70,09$, $p = 0,010$ en ten gunste van de vrouw: $\chi^2 = 88,94$, $p < 0,001$.

²⁵³ Dit is verder uitgewerkt in mijn masterproef, *supra* voetnoot 141, pp. 68-70.

Het vergelijken van de tijd had dan weer geen significante impact op het aantal keuzebedingen. Zij waren gelijkwaardig verdeeld over de variabelen ‘decennium’ en ‘tijdperk’. Het instellen van deze bedingen werd dus niet afgeremd. Keuzebedingen lagen ook niet onder schot in het Burgerlijk Wetboek, daar zij de langstlevende niet méér gaven dan diens aandeel in de gemeenschap, maar enkel een recht om dat aandeel zelf samen te stellen.

Het inlassen van contractuele erfstellingen was wel enigszins tijdgebonden. Wat hetzelfde bleef, was dat de uiteindelijk langstlevende mét gemeenschappelijke kinderen minder vaak begunstigd werd dan deze zonder gemeenschappelijke kinderen. Ook de wederkerige bedingen bleven in de meerderheid. Doorheen de tijd zijn er echter ook verschilpunten.

Ten eerste is er een verschil in het aantal contractuele erfstellingen. In de tweede deelpopulatie kwamen ze beduidend meer voor dan in de eerste. Het relatief aantal steeg van 4,5% van de contracten met een contractuele erfstelling indien er gemeenschappelijke kinderen waren naar 27,3% van de contracten (22,8% meer). Had het koppel bij het vooroverlijden geen kinderen samen, dan was in 47,0% van de ‘costumiere’ en in 77,3% van de ‘napoleontische’ huwelijkscontracten een dergelijke clause opgenomen (30,3% meer). Deze stijgingen zijn ook in beide gevallen significant.²⁵⁴

Wordt het aantal contractuele erfstellingen per decennium bekeken, dan komt er naar boven dat er een grote piek was in de jaren 1821-1830. Met gemeenschappelijke kinderen bevatte gemiddeld 15,8% van alle 266 contracten een dergelijk beding, maar tussen 1821 en 1830 was 53,5% van de contracten ervan voorzien.²⁵⁵ Zonder gemeenschappelijke kinderen was er een gemiddelde van 62,0% en een uitschieter van 90,7% in het meest recente decennium.²⁵⁶

Een tweede verschilpunt doorheen de tijd betreft het voorwerp van de contractuele erfstellingen. In de tweede deelpopulatie schonk de eerststervende zonder gemeenschappelijke kinderen²⁵⁷ minder uitgebreide rechten op zijn nalatenschap dan in de eerste deelpopulatie.²⁵⁸ Het eigendomsrecht op de hele nalatenschap moest plaats ruimen voor een vruchtgebruik op de hele nalatenschap. Er werden dus wel méér contractuele erfstellingen bedongen, maar zij waren minder omvangrijk. Dit lijkt erop te wijzen dat de comparanten zich kon-

²⁵⁴ Met gemeenschappelijke kinderen: $\chi^2 = 25,99$, $p < 0,001$ en zonder gemeenschappelijke kinderen: $\chi^2 = 25,85$, $p < 0,001$.

²⁵⁵ $\chi^2 = 60,71$, $p < 0,001$.

²⁵⁶ $\chi^2 = 42,28$, $p < 0,001$.

²⁵⁷ Het lage aantal contractuele erfstellingen in het andere geval leende zich niet tot een waardevolle vergelijking qua voorwerp van het beding.

²⁵⁸ Ten voordele van de man: $\chi^2 = 36,92$, $p < 0,001$ en ten voordele van de vrouw: $\chi^2 = 30,49$, $p < 0,001$.

den vinden in de opvatting dat goederen binnen de eigen familie behoorden te blijven.

In de inleiding werd de vraag gesteld of aanstaande echtgenoten beïnvloed werden door de wijzigingen in de normatieve bescherming van weduwes en weduwnaars, die doorgevoerd werden door de nieuwe machthebbers. Het antwoord is genuanceerd. Zo leken de vooruitmakingen en de contractuele erfstellingen hardnekkig te blijven voortbestaan, maar bleken ze bij nader inzien toch een beperkter voorwerp te hebben naarmate de tijd vorderde. Ook de universele gemeenschap bleef een geliefde keuze, maar toch daalde haar populariteit naarmate het unitaire Franse recht langer in voege was. Het lijkt al bij al dus wel mogelijk dat de veranderingen in het vigerende recht een invloed hadden op de huwelijkse voorwaarden die bedongen werden.

4. Conclusie

De rechten van de langstlevende echtgeno(o)t(e) vormen een complex geheel. Ze zijn immers gegrondvest op zowel normatieve teksten als op bronnen uit de praktijk. Snel opeenvolgende hervormingen van de normatieve teksten maken het al helemaal ingewikkeld.

Het uitgangspunt was echter niet zo moeilijk. Zowel de stedelijke costumen van Gent als het Burgerlijk Wetboek stelden een gemeenschapsstelsel in, dat bij ontbinding bij helften verdeeld moest worden. Terwijl het costumiere recht de langstlevende aanzienlijke overlevingsrechten bood, had Napoleon deze allemaal afgeschaft.

In beide regelgevingen werd er echter toegelaten dat aanstaande echtgenoten zelf hun huwelijkse voorwaarden bepaalden. Dit bood hen de mogelijkheid om ook zelf de bescherming van de langstlevende van hen in te richten. De koppels die voor notaris Franciscus Petrus Coussement verschenen om een huwelijkscontract te laten verlijden, deden dit dan ook.

Indien uit de geanalyseerde huwelijkscontracten een mening over het Burgerlijk Wetboek gedestilleerd kan worden, dan is die in eerste instantie eerder negatief. De koppels vonden het immers helemaal niet buitensporig om de langstlevende méér te geven dan de helft van de gemeenschap, zij vonden het daarentegen noodzakelijk. De koppels kenden daarom overlevingsrechten toe aan de langstlevende. Naarmate de tijd vorderde, leken de ideeën die in Napoleons Wetboek vervat lagen evenwel meer ingeburgerd te geraken. Op de vooravond van de Belgische onafhankelijkheid kromp de conventionele bescherming van de langstlevende immers enigszins ineen.

We kunnen slechts gissen naar wat de mensen die ongeveer 200 jaar terug de Gentse straten bewandelden écht dachten over het Franse privaatrecht. Dankzij de analyse van huwelijkscontracten krijgen we wel enig zicht op hun ideeën. Ondanks het Burgerlijk Wetboek lijken de huwelijkse voorwaarden immers gedurende de hele overgangperiode in meer of mindere mate een uiting te zijn van dezelfde gedachte: “*La mort ne rompt pas le lien des âmes, elle ne doit rien changer à la position pécuniaire de celui qui a le malheur de survivre*”.²⁵⁹

²⁵⁹ F. Laurent, *Principes de droit civil*, IX, *Des successions*, Brussel, 1873, p. 184.